

ALGUNES LLEIS FONÈTIQUES CATALANES NO OBSERVADES FINS ARA

I

EVOLUCIÓ DEL GRUP -TR- ENTRE VOCALS

Ja fa molt de temps que s'ha observat que aquest grup de consonants llatí presenta en català un tractament doble : unes vegades dona *-dr-* (*Uladre, vidre, nodrir*), d'altres no en resta més que una *-r-* (*pare, poré, prevere*), com ja notaven Meyer-Lübke l'any 1890 (*Rom. Gram.*, I, § 494, pàg. 415) i Saroïhandy (*GGr*, 865, n. 1), però ni l'un ni l'altre gosaven suggerir una explicació d'aquesta dualitat, i Moll, en la seva *Gramàtica Històrica Catalana* (§ 144), manté la mateixa actitud d'abstenció. Més tard Fouché (*Phonétique Historique du Roussillonais*, 139-140), Meyer-Lübke (*Das Katalanische*, 45 i 61) i Badia (*Gramàtica Històrica Catalana*, 197) han provat d'explicar-se la discrepància per mitjà de dues explicacions : el tractament *-dr-* seria mig-savi, o bé seria el propi de la posició pretònica, mentre que *-r-* fóra normal darrera l'accent; tots tres s'expressen vagament, amb evident vacil·lació i torbació, i no sense contradiccions : el qui arriba a una formulació més categòrica es Fouché, la idea del qual sembla ésser¹ que abans de l'accent seria normal *-dr-* i darrera l'accent *-r-*, però que darrera l'accent la influència llatina mantingué la *-d-* en un cert nombre de mots. Però aquest criteri és insostenible, car no ens explica les formes *poré, poria*, etc., del futur i condicional del verb *poder*, formes indiscutiblement genuïnes i que solament poden tenir una explicació fonètica, puix que precisament van en contra de la influència analògica de les altres formes del verb. D'altra banda, si ja és força estrany i inversemblant suposar que *pedra, odre* i *vidre* siguin llatinismes, puix que s'esperarien aleshores més aviat formes amb *-tr-*, i es tracta d'idees massa populars i fonamentals, la suposició del tractament savi es fa completament inversemblant en afegir-hi mots com *aradre (arada), baladre, Uladre* o *Ullúria*, on el model llatí no podia influir per tractar-se de mots raríssims en aquesta llengua, o de significat completament distint,

1. Com que Fouché en part només es refereix als fets dialectals rossellonesos, complicats per l'aparició de formes semi-occitàniques en *-ir-* (*pairastre, peirer*), és necessari interpretar i endevinar el seu pensament per arribar a una explicació coherent dels fets del català comú.

o de naturalesa bàsica i essencialment rústica en català. Sobretot és evident que l'explicació fonètica per la posició respecte de l'accent no pot defensar-se, perquè el nombre de les excepcions és tan gran com el dels exemples en què es fundaria la regla.

D'altra banda, les restants llengües romàniques no presenten tal dificultat. La major part ens ofereixen un tractament uniforme de tots els exemples: el castellà i el portuguès tenen sempre *-dr-* (*padre, madre, podrá*, el mateix que *pedra, vidrio, odre*), la llengua d'oc *-ir-* (*paire, preveire, poirai*, i *peira, veire, oire*), el romanès *-tr-* (solament l'italià vacilla entre *-dr-* i *-tr-*, però la distribució dels exemples no té res a veure amb la catalana, i la mateixa vacil·lació entre *-d-* i *-t-* hi ha en la posició intervocàlica: es tracta, doncs, d'un problema sense relació amb el català). Tanmateix el francès presenta un doble tractament del tot paral·lel al català: allà on nosaltres tenim *-r-* el francès presenta també grafies amb *-r-* senzilla, i allà on en català hi ha *-dr-* en francès s'escriu *-rr-* doble: *-ere* (-ATOR), *père, mère, frère, rière*, fr. ant. *prouvoire*, enfront de *verre, pierre, pourrai, larron, pourrir, nourrir*, i per extreure més la semblança observem que el francès oposa *parrain* i *marraine* a *père* i *mère*, el mateix que el català *padrí* i *madrina* a *pare* i *mare*, i que el francès antic deia *porai* igual que el català antic *poré* (mentre les llengües modernes han generalitzat *pourrai* i *podré* respectivament).² Ara bé, és sabut que en el francès medieval la *-rr-* doble i la senzilla es diferenciaven constantment: es tracta, doncs, d'una diferència real i no purament ortogràfica. Però d'altra banda la *rr* doble francesa indica una conservació més plena del grup llatí TR, conservació comparable al grup català *dr*, del qual la *rr* doble pot ésser una lleugera transformació. La prova és que en el dialecte català de l'Alguer *dr* s'ha convertit també en *rr* doble, de manera que l'alguerès diu *llarre* i *perra* (per 'lladre', 'pedra'), però *pare, mare*, amb *-r-* senzilla, exactament igual que el francès. Hi ha, doncs, una analogia real entre el tractament francès i el català.

2. Una discrepància com *marâtre* (= *madrastra*) s'explica fàcilment per l'analogia de *mère*. En algun cas com *sarriette* (SATUREJA), que seria contrari a l'explicació que donaré més avall, caldria comprovar si la grafia amb *-rr-* era general en la llengua antiga, i notem que l'oc. *sadreja* dona en aquest cas fonament real a la sospita d'un tractament mig-savi. El mateix cal dir de *secorre, escorre, rescorre* (SUCCUTERE, EXC-, RE-EXC-), i d'altra banda ací pogué haver-hi refacció analògica en l'etapa arcaica (*secodre* a causa del present *secod*), el mateix que l'occità antic deia *socodre* i *escodre* (no *-oire* com s'esperaria fonèticament). Del cas de *Pierre* parlaré més avall. *Tonerre, marreglier, arroche* (ATRATICEM) i l'antic *arrement* (ATRAMENTUM) són també regulars segons la meua regla. Quant a *errer* ITERARE és grafia que està lluny d'ésser general a l'E. Mitjana (molts exemples de *oire* i *erer* en Godefroy) i pot ésser deguda a confusió amb *errer* ERRARE (d'altra banda hi ha una variant antiga *esrer* amb canvi de prefix, que també podria explicar la *-rr-*). També en *merrain* MATERIAMEN la grafia medieval amb *-r-* predomina segons Godefroy. Els mss. de Chrestien porten *parrastre* (*Charr.*, 4053) i oposen *emperere* (*Cligès*, 47, 51, etc.) a *empererriz* (*Cligès*, 50).

Però l'existència de la mateixa dualitat en francès no ens soluciona el problema català, car tampoc no s'ha trobat fins ara una explicació de la doble evolució francesa (cf. Meyer-Lübke, *Hist. Frz. Gramm.*, § 194; Bourciez, *Précis de Phon. Fr.*, §§ 144, 181).

Amb tot, existeix una explicació raonable, tant per al francès com per al català, de la qual no sembla haver-se adonat ningú. *Dr* és el resultat del grup llatí *TR*, mentre que *r* és l'evolució normal del mateix grup quan és solament de data romànica: en altres termes, quan en llatí hi havia una vocal entre la *T* i la *R*, vocal després perduda. Vèu ací, doncs, per què *VITREUM* va donar *vidre*, però *PRESBYTERUM* > *prevere*. És comprensible en *VITREUM* la *T* i la *R* formaven una sola síl·laba, la *T* es pronunciava com una intervocàlica i va ésser tractada com a intervocàlica; en *PRESBYTERUM*, en canvi, i mots d'estructura semblant, en perdre's la vocal intermèdia, la *T* es trobà lligada a la vocal precedent, articulada en final de síl·laba, com a implosiva, articulació dèbil per excel·lència, i per això desaparegué del tot i sense deixar rastre. Així ens expliquem immediatament i sense dificultat quasi tots els exemples: *nodrir*, *podrir*, *fadri*, *padri*, *madrina* ('llevadora' en català occidental), *emperadriu*, *pedra*, *llúdrria*, *lladre*, *vidre*, *baladre*, *aradre* (representant d'*ARATRUM* en català antic, dissimilat avui en *arada* o *aladre* segons els dialectes), *lladrar*, *baladr(e)ar* (*BALATRARE* de *BALATRO* 'xarlatà', 'orador de cantonada'), *odre*, *padró*, *Madrona*, i noms de lloc com *Adri* (de *ATRIUM*), *Cedret* (de *CITRETUM*), *Madriu* i *Romadriu* (de *MATRICEM*), etc., són tots ells exemples del grup *TR* de data llatina. Quan entremig de la *T* i la *R* hi havia una vocal en llatí tenim, d'altra banda: *prevere*, *poré* i *poria*, *vijares* (*VIDEATUR*), *b(a)are* i *bevere* (posteriorment alterat en *beverre* o *beverro*), que són, com he demostrat recentment, derivats de nominatius llatins en *-ATOR* i *-ITOR* (veg. «*Mélanges Mario Roques*», IV, 27 ss., 33). Si tenim en compte que el català antic *sor* 'germana' prové del nominatiu llatí *SOROR* (i no pas de *SOROREM*), també hem d'esperar que el masculí corresponent, *frare*, vingui de *FRATER* i no de *FRATREM*; és sabut, en efecte, que els noms de parentiu, i en general els noms que designen persones, sobretot els molt usats com a interpel·lació, vénen del cas recte (que comprèn el vocatiu) i no pas de l'acusatiu o cas oblic; així el fr. *fils* amb *-s* de nominatiu, així el cat. *lladre* de *LATRO* i no de *LATRONEM*, *baare* i *bevere* de les terminacions nominatives *-ATOR* i *-ITOR*, etc. Per tant, els casos de *frare*, *pare* i *mare* no formen excepció a la nostra regla, car de tota manera hauríem d'esperar que vinguessin de *FRATER*, *PATER*, *MATER*, i no dels acusatius corresponents, i en conseqüència hi va haver una vocal entre la *T* i la *R*. I hi ha fets curiosos que ho comproven, car així que aquests mots deixen d'usar-se com a noms de persona, l'acusatiu reprèn la seva vigència i en conseqüència es conserva el grup *-dr-*. *Cappare*, compost de *pare*, significa 'cap de colla, capitost',

però corresponent al significat 'brot principal d'una planta' tenim una variant *cappadre*, que ha mantingut la *-d-* i per tant ve de l'acusatiu *PATREM*,³ quan *MATER* ha restat petrificat en la toponímia, i en aquest ús no personal ha predominat l'acusatiu sobre el nominatiu (no acompanyat ja de vocatiu), observem immediatament la forma amb *-dr-* en noms de lloc com *Madremanya* (Gironès) i *Madres* (Capsir).⁴

L'oposició entre *pare* de *PATER* i per altra banda els seus derivats *padri*, *padrastrre*, *padró*, que no tenien vocal entre la *T* i la *R* de llurs bases llatines (*PATRINUS*, *PATRASTER*, *PATRONUS*), comprova fins a l'evidència la rectitud d'aquesta explicació, i la mateixa oposició en condicions paral·leles es retroba entre *mare* i *madrina*, *madrastra*, *Madrona*, *Madriu*, *Madres* (de *MATRES*), entre *frare* i *fadri* (tant si aquest ve de *FRATRINUS* com del got. *FADREINS*), entre *baare* (*BAUZATOR*) i el femení corresponent, que era *boadriu* en català antic, i que correspon normalment a **BAUZATRICEM* amb *-TR-* de data llatina.

Aquesta és, doncs, la norma que regeix el tractament del grup *TR* en posició immediata a l'accent. Quan el grup es trobava lluny de l'accent, la debilitat especial d'aquesta posició féu que la *T* s'eliminés, qualsevol que fos la data del grup (data llatina o data romànica). Així, *CULCĪTRA* donà el cat. ant. *cócera*, 'vànova'. També en aquest cas la llengua d'oc presenta un tractament excepcional: *colsera*, amb *-r-* sola i no pas amb *-ir-* (com *paire*, *laire*, *prevere*, *poirai*, etc.). Anàlogament el nom de persona *Pere* (*PETRUS*) i la preposició *rera* (*RETRO*) els hem d'explicar com a formes proclíiques, en combinacions com *Pere Marquet*, *Pere el Catòlic*, *rera la casa*, *rera seu*, pronunciat tots ells com un sol grup fònic, sense accent en el primer component; de la mateixa manera nasqué la variant *pera* de *PETRA*, tan freqüent en la toponímia, en noms com *Perafita*, *Peralada*, *Perestortes*, i des d'ací estès, sobretot en la llengua antiga, a d'altres posicions; però notem que tal variant no existeix en els derivats, com *pedrer*, *pedrega*, *Pedrals*, *pedró*, on el grup es trobava en síl·laba tònica. Que en aquests mots la simplificació de *dr* en *r* obeeix a una norma diferent de la que s'ha imposat en *prevere*, *poré* o *pare*, ens ho prova el fet que en aquests casos tenim la simplificació en llengua d'oc i en castellà, llengües que presenten altres tractaments del grup *TR*:

3. Naturalment, s'han produït confusions, en virtut de les quals *cappare* apareix també amb el sentit de 'cap de brot'. Així sembla ésser com es diu a Lluçmajor, segons el dicc. Alcover. Però jo a Porrera del Priorat he oït en aquest sentit *cappadre*, i Montoliu ho anota així mateix en el Camp de Tarragona (*BDC*, VI, 61). Amengual no recull altra forma a Mallorca, i el mateix Alcover registra la pronúncia *kappádrę* a Puigcerdà, Ripoll i Tarragona, pronúncia que bé ha de correspondre al sentit no personal, puix que els de 'brot principal' i 'cavall pare' són els únics que aquest diccionari atribueix al català oriental.

4. Per a explicar *mare* i anàlegs, també es podria pensar en les formes vulgars *matari*, *matere*, corrents en inscripcions llatines (*ALLG*, XII, 133), però no és necessari.

així tenim oc. ant. *colsera*, i així és com tenim *Pero* i no *Pedro* en castellà antic (i àdhuc, avui, en *Perico*), i formes com *Peralta*, *Peralada*, *Perapertú* i *Perafita* són ben corrents en la toponímia castellana (Castro, *RFE*, VII, 57-58; Menéndez Pidal, *Documentos Lingüísticos*, núms. 37 i 16). Notem, d'altra banda, que en el cas de *PETRUS* el francès presenta la forma *Pierre* (amb *rr* doble) que havíem d'esperar segons la norma general.

Realment només conec un mot que es mostri rebel a les explicacions que he trobat de la simplificació de *TR* en *r*: és el verb *albirar* de *ARBITRARE*. Però em sembla evident que *albirar*, com el seu sinònim *consirar* (i *consirós*), és un occitanisme, generalitzat en català per la metafísica de la lírica medieval trobadoresca. Si *CONSIDERARE* hagués donat un descendent autòcton en català, aquest solament podria ésser *consiurar* (com *HEDERA* > *heura*, *CADERE* > *caure*), forma que de fet va existir i és freqüent en el prosista Ramon Llull;⁵ anàlogament, *ARBITRARE* hauria donat regularment *albidrar en català i *albirar* en llengua d'oc, d'on aquesta forma s'estengué a la nostra llengua.⁶

Acabaré observant que l'oposició entre el tractament de les combinacions llatines *-TER-* i *-TR-* no és un fet isolat en el nostre sistema lingüístic, que d'una manera paral·lela distingeix entre *-DER-* i *-DR-* (*HEDERA* > *heura*, *CREDERE* > *creure*; però *QUADRUM* > *caire*, *CATHEDRA* > *cadira*); entre *-BER-* i *-BR-* (*LIBERUM* > *lliure*; però *RUBRICATUM* > *Llobregat*); entre *-CER-* i *-CR-*, entre *-BIL-* i *-BL-* (*SIBILARE* > *xiular*; però *OBLITARE* > *oblidar*); etc.⁷

5. *Consiurar*, *Obres Rimades*, 507; *consirós*, *Meravelles*, ed. Galmés (*ENC*), I, 152; II, III, 155; més exemples en el dicc. Alcover.

6. No seria, però, una hipòtesi del tot infundada admetre una base vulgar *ARBITRARE (que explicaria *albirar* regularment), car *arbitrium* és forma freqüent en llatí vulgar i està documentada en Notes Tironianes, en l'Antologia llatina, en glosses i en llatí medieval (*ALLG*, XII, 90; *CGL*, II, 567.37, etc.; *Du Cange*). D'altra banda, la variant amb *-dr-* ha tingut existència real en català, i avui encara es diu *avidriar* per 'afinar, veure de lluny' a Senterada i a Sarroca de Bellera (Alcover, i comunicació de Violant i Simorra), cf. *obirar* o *albirar* en el mateix sentit, que no és innovació exclusiva del català, sinó usual en molts parlars llenguadocians.

7. Afegiré en apèndix que els qui han estudiat el tractament de *TR* han complicat innecessàriament la qüestió afegint-li un tercer tractament *-ir-*, però els mots que presenten aquest resultat en el català comú són provençalismes indiscutibles. *Pairal*, si no m'enganyo, és mot recentíssim, no documentat abans del dicc. de Labèrnia i encara desusat a les Balears (almenys manca en els dicc. Figuera, Amengual i Aguiló): que és manllevat a la llengua d'oc salta a la vista, puix que solament aquesta coneix la seva parella inseparable *mairal*. Els substantius en *-aire* són estranys als textos medievals en prosa, i tothom està d'acord a mirar-los com a occitanismes, potser també (almenys en part) com a mossarabismes (veg. «*Mélanges M. Roques*», IV, 33, n. 12). *Peiró* és cognom provinent del sud de França. A *veire* 'got' tothom li sent encara gust a provençalat. D'altra banda és veritat que en certs dialectes catalans la solució *-ir-* ha estat genuïna: així particularment en el Rosselló i en molts parlars occidentals, no solament del Pirineu, sinó fins del Maestrat (on *peiró* correspon al *pedró* de la resta del domini). No sé fins a quin punt el tractament català *-t'r-* > *-r-* s'estengué fins a l'Aragó. Formes com *poré*, *porás*, *poría*, allí solament les conec en el *Recontamiento de Alixandre*, escrit per un morisc aragonès del segle XVI (*RHi*, LXXVII, 460).

II

CANVI D'Ø TANCADA INICIAL EN Ø OBERTA

Les alteracions que ha fet sofrir el català al timbre de les EE tòniques llatines són un dels punts més conspicus de la fonètica històrica catalana, i una de les característiques que més el distingeixen tant de la llengua d'oc com del castellà. Es sabut que va ésser Fabra qui primer va descobrir la norma que regeix aquestes evolucions, i que el problema va preocupar llargament erudits anteriors com Paul Meyer o Tomàs Forteza, i ha continuat intrigant els seus continuadors, Meyer-Lübke, Fouché, Rokseth, Kuen, Giner i March (sota el pseudònim Guillem Renat i Ferris), Badia, etc. Però tots aquests erudits donen, explícitament o implícita, com a fet ben establert, que la o conserva intactes els seus dos timbres llatins fins al català modern.

En realitat això sols és veritat de la o oberta, mentre que hi ha un nucli considerable d'exemples d'o tancada (una bona trentena) que l'han alterada en la major part dels parlars catalans. Es tracta, doncs, d'un fenomen d'importància i volum considerable, però que ningú no ha observat, ni menys s'ha provat d'explicar-lo. Com a màxim podem espigolar en els tractadistes alguna observació escadussera, i de més a més singularment desencertada, car dir com fa Fouché (*Phon.*, pàgs. 49, 53-54), i repeteixen Moll (§ 61) i Badia (§ 52, 1), que **roig** és «analogic» de *boig* i *goig*, i **crøsta** ho és de *costa*, és senzillament absurd, car no hi ha cap analogia ni de significat ni de flexió entre aquests mots. I és que aquests autors — i el mateix fan Kuen (*AOR*, VII, 71) i Alcover (*BDLIC*, X, 348) — no han observat més que cinc o sis exemples del fenomen, i per tant s'esforcen a explicar-los com a fets esporàdics i més o menys capritxosos.

Ben al contrari, estem en presència d'un fet que es produeix en una massa considerable d'exemples, i sempre en les mateixes condicions: es tracta sempre del pas d'una o tancada a o oberta, i no hi ha mai canvi en sentit contrari; es tracta sempre d'una o en la síl·laba inicial de la paraula; i el fenomen té en quasi tots els mots la mateixa àrea geogràfica, que abraça la major part del Principat, tot el País Valencià i les Balears, però no la diòcesi de Girona ni la Catalunya francesa. Heus ací, doncs, inconfusiblement, tots els trets característics d'una llei fonètica.

Començo enumerant els exemples, ordenats segons llur estructura:¹

1. En nota dono les localitats on he apuntat la pronúncia oberta o tancada de cada mot. No indico més que aquelles on tinc nota especial per al mot en qüestió, encara que, naturalment, l'àrea de cada una de les dues pronúncies és més gran. Per a Mallorca em fundo en notes preses a Sóller, en el diccionari Figuera, en dades del *BDLIC*, etc.

nom,² *com*,³ *prou*; *flor*,⁴ *plor*,⁵ *got*,⁶ *sol* adj.⁷ i subst.⁸ (llat. SÖLEM), *do*; *roig*,⁹ *moll* (peix),¹⁰ *moll* (de l'os);¹¹ *coure*¹² (metall), *sostre*,¹³ *còdol*,¹⁴ *pondre*, *mòller* (en marit i mòller); *hora*,¹⁵ *vora*,¹⁶ *orla*,¹⁷ *borla*,¹⁸ *vot* i *bodes* (alguns diuen

Per a València, en els *Tipos i Modismes* de Martí Gadea, en els diccionaris d'ell mateix i d'Escrig, en dades facilitades per J. Giner i March, etc. La major part de les dades rosselloneses vénen de la *Phonétique* de Fouché, i les del Principat són generalment anotacions orals.

2. Amb *o* oberta a Barcelona, València i Mallorca; *num* al Rosselló.
3. A Barcelona, Pallars, València i Balears; *cum* al Rosselló i alt Empordà.
4. Barcelona, Pallars, Vilaller, València, Mallorca i Alguer; *flór* a l'Empordà i Girona, i arriba fins a Canet i fins a Querós (Guilleries).
5. Barcelona, Pallars, València, Mallorca i Alguer; *plór* a les comarques gironines. Igual en el verb.
6. B., P., V., Mall. La pronúncia *gót* no em consta enlloc, i cosa notable, també es pronúncia amb *ò* en el Bearn i a Provença.
7. B., Mall.; també *sòl* a València segons Escrig (*sól* en el dicc. de M. Gadea pot ésser errada); *sól* a les comarques gironines, *súl* al Rosselló.
8. B., P., V., Mall. i l'Alguer; *sól* Girona, *súl* ross.
9. P., Boí (*ròi*), B., V., Mall., Encamp, Ripollès; *róig* a Cerdanya, **Fúó** al Vallespir i predomina al Rosselló segons Fouché (al costat, però, de **Fóó**).
10. B., V., Mall. A les comarques gironines no es diu *moll* sinó *roger*.
11. B., V., Mall. Anotat *móll* a tots els pobles de Cardós i Vall Ferrera (llevat *mòll*, a Tor, que ja toca amb Andorra, però potser és errada).
12. *Còure* és la pronúncia dominant a Barcelona segons FABRA (*Gram. de la Lengua Cat.*), i així és com es diu a V. i Mall., i àdhuc a Sant Pol de Mar, que ja és del bisbat de Girona; però a la meua família és usual *còure*, sens dubte per l'origen gironí i empor-danès dels meus pares. Del Pallars tinc anotat *còure* a Àreu i a Esterri de Cardós, però *còure* a Tor.
13. *Sòstre* B., però *sòstre* G., Alguer (*AOR*, VII, 66) i crec a València i Mallorca, *sústre* al Rosselló.
14. B., Monistrol de Calders, Morella, Sant Mateu, Mallorca; a Castelló de la P., València i Alcoi diuen *cudòl*; és notable que la pronúncia etimològica *còdol* no la tinc anotada d'enlloc i que el mot es pronúncia amb *o* en llengua d'oc, on em consta l'existència de *còdou*, etc., al Roergue, Baix Llenguadoc, Marsella i Niça (VAYSSIER, SAUVAGES, MISTRAL); cf. port. minhoto *gódo* (LEITE, *Opúsc.* II, 25, 245), santand. *cudón*; el tipus *COTULUS* està amplament representat en els dialectes italians: SCHUCHARDT, *Rom. Etym.*, II, 18.
15. B., P., Andorra, V., Mall., i, cosa notable, Rosselló (almenys sembla ésser-hi la pronúncia predominant); però *hóra* a Girona, Olot i fins a Sant Pau de Segúries i Berga, i també a l'Alguer (*AOR*, VII, 72). En llengua d'oc és *houro* gairebé pertot, fins a l'Alt Garona i part oriental dels Alts Pirineus, però *horo* (*hore*, *hora*) des de Bigorra cap a l'oest (*BZRPPh*, LXXXV, § 351).
16. B., P., V., Sóller. Crec recordar que a Girona diuen *vóra*, però no en tinc nota. En canvi és notable que té *ò* en el Rosselló, la qual cosa coincideix amb la rima del masculí *or* amb *o* oberta, testificada en diversos trobadors (el mot sembla haver desaparegut en els parlars occitans moderns).
17. B., Sant Pol de Mar, però sembla que a V. diuen *òrta* (M. Gadea no accentua) i no sé si el mot s'usa a Mallorca, ni em consta com ho diuen a Girona ni al Rosselló. El fr. ant. i mitjà *ourle* està testificat moltes vegades, i la forma moderna *orle* seria influïda per l'italià, segons els diccionaris. Com que l'it. diu *òrlo* potser es tracta més aviat d'una influència occitana; el masculí *orle* ja està documentat en trobadors (però no en rima) i avui es pronúncia amb vocal oberta (Roergue, Velay, Vauclusa, Marsella), timbre que estarà en relació amb el del primitiu corresponent *or* (< ÖRUM).
18. B., etc., però *bórta* a V. i Mall. Aquest ha d'ésser el timbre originari, tenint en compte el cast. *borla*, el fr. ant. *bourle* 'maça' i la probable etimologia *BÜRRÜLA; però

(*bòdes*), *bola*,¹⁹ *volva*,²⁰ *crosta*,²¹ *brosta*,²² *brossa*,²³ *olla*,²⁴ *molla*,²⁵ (del pa, etc.), *boira*,²⁶ *foja* (ocell),²⁷ *boga* (planta),²⁸ *boga* (peix),²⁹ *soga*,³⁰ *soca*,³¹ *òliba* o *òbila*.³² Que tots aquests mots tenien una *o* tancada originària, és fàcil de veure-ho, sigui per l'etimologia o per les formes corresponents de les altres llengües romàniques : p. ex., els cat. *nom*, *com*, *flor*, *sol* s'oposen als it. *nome*, *come*,

el reto-rom. *borla* ('càpsula de llavors' a Sobre-selva, 'poncella' en els Dolomites) més aviat sembla correspondre a una *o* oberta.

19. B., Andorra, Pallars, però *bóla* a València, i no tinc nota de com es pronuncia a Girona ni Rosselló. *Boule* en francès, *boulo* des de Provença fins al Roergue, però *bolo* des del Tarn fins al Bearn (MISTRAL, VAYSSIER, COUZINIÉ, PALAY). A Mallorca i Menorca diuen *bólla*, forma ja documentada en català antic, però l'afirmació que En Moll ha fet repetidament que *bola* és un castellanisme, és infundada : és gal·licisme molt antic i directe tant en català com en castellà i absolutament arrelat en tot el Continent.

20. B., V., Mall., però *vólva* a Girona i en el Pallars. Els parlars occitans coneixen tots dos timbres, però l'ètimon sembla ésser el celtisme *ŭlvos*.

21. B., V., Mall., però *crósta* al Pallars, Casteldans, les Borges Blanques (BDLIC, VI, 51), Fraga (BDC, IV, 30), Barravés (BDC, VI, 23), l'Alguer (AOR, VII, 71) i crec que a les comarques gironines; *crusta* al Rosselló. Oc. *crousto*, fr. *croûte*, etc.

22. Mall., i crec que així ho diuen a Vic (no és mot usual a B.), però *brósta* en el Pallars i Boí; oc. *brousto* (des de la Vauclusa fins a la Girona : MISTRAL, MOUREAU), germ. BRUSTAN.

23. B., P., V., Mall., i com a nom d'una mata boscana a Setcases (Ripollès); aquesta en canvi, es pronuncia *bróssa* a Montnegre (Maresme) i Castelló de la Plana (BSCC, XV, 246). Oc. *brouso* i cast. *broza* corresponen a una *o* tancada, i recordem el cognom rossellonès o cerdà *Brousse*.

24. B., Montseny, Pallars, Boí, V., Menorca (BDLIC, XI, 31) i Mall. (BDLIC, VII, 184), però *ólla* a Girona, Blanes, Surroca (Ripollès), Besora, Monistrol de Calders i a tota la Plana de Vic.

25. B., Mall., V., però *mólla* a tots els pobles de Boí, Cardós i Vall Ferrera; a Girona diuen *mollada*. Ve de MEDÜLLA.

26. B., V., Mall., etc. No em consta si es diu *bóira* en alguna banda, però aquest ha d'ésser el vocalisme originari, com passa sovint amb la *omicron* dels hel·lenismes, car amb una *o* originària hauria donat *buira en català. El mateix indica el fr. ant. *boire*, mot més aviat rar (FEW, I, 441).

27. Prat de Llobregat, Carlet, Alcúdia, Artà (BDLIC, VI, 32; XI, 39). Sembla ésser mossarabisme provinent de les Albuferes valencianes i mallorquines, altrament no s'explicaria aquesta evolució fonètica de *FŪLĪCEM*.

28. B., Vic, Ripollès, V., Mall.; *bòva* a Aitona, Andorra i Vall Ferrera. A les comarques gironines diuen *balca*, mot d'un altre origen, però en el Rosselló dirien també *bòga* segons FOUCHÉ (Phon., 113). Els parlars occitans semblen vacil·lar entre *bougo* i *bogo*, però l'ètimon BUDA postula inequívocament una *o* tancada.

29. B., V., Mall. L'ètimon gr. βῶξ correspondria a *o* tancada, i el mateix indicaria el cast. *boga* si és autòcton; al costat del prov. *bogo*, que ho contradiria, hi ha en el Var una variant *bugo*, desconcertant : hi ha hagut, doncs, alguna pertorbació en llengua d'oc.

30. B. i molts altres punts del Principat; Fraga (BDC, IV, 29); no sembla ésser usual a Mall., i a V. solament sembla ésser-ho *sogall*; però *sóga* és com es diu a Camprodó, a Ribes i a Casteldans (Garrigues). L'oc. *sougo*, el cast. *soga* i les formes de les altres llengües romàniques postulen unànimement *o* tancada.

31. B., P., V., Boí, Besora, Mall., etc. Però l'arag. *zoca*, oc. *souco*, fr. *souche*, etc., postulen unànimement *o* tancada. En aquest cas, i en els altres en què no dono detalls, les formes occitanes amb *ou* (= *o* tancada) s'estenen fins als Pirineus i la Vall d'Aran.

32. No s'usa al Rosselló i no tinc nota de com es pronuncia a Girona. Però sí de la pronúncia amb *ò* a Barcelona, Garrigues, Mallorca i a tot el País Valencià.

fiore, sole, amb *o* tancada; els cat. *prou, sostre, volva, brossa, brosta*, als oc. *prou, soustre, oulvo, brouso, brousto*; els cat. *roig, orla, bola, crosta, olla, soca*, als fr. *rouge, ourle, boule, croûte, oule, souche*; els nostres *got, molla, coure, boga, còdol*, estan en desacord evident amb els llat. GUTTUS, MEDULLA, CUPRUM, BUDA, COTEM (amb *ō*) etc.

Ara bé, quasi tots aquests casos tenen una extensió geogràfica semblant. En general els parlars balears i valencians coincideixen en aquest punt no sols amb el parlar de Barcelona, sinó amb tots els del sud i oest del Principat, i àdhuc amb l'Alguer: tots ells presenten *o* oberta, amb algunes rares excepcions locals; en canvi, les comarques gironines conserven el vocalisme originari, i el mateix fan generalment el Rosselló i àdhuc Cerdanya. A Girona diuen **com, flo, plo, sol, coure, sostre, pondre, hora, vora**, etc.; al Rosselló **cum, flu, plu, sul, ruig, sustre, hura, crusta**, etc.; **prou** es diu a Cerdanya, Olot, Ripoll, Solsonès i àdhuc al Camp de Tarragona, però **prou** no sols a Barcelona, sinó al Pallars, l'Alguer, València, Mallorca i, cosa notable, també al Rosselló. Per comarques gironines no hem d'entendre precisament la província de Girona, sinó la diòcesi: la pronúncia *flór, plóra, sól* s'estén per la costa fins a Sant Pol de Mar i Canet, que són del bisbat de Girona, però ja endins de la província de Barcelona. En els dialectes meridionals trobem alguns altres casos, dels quals ja no participa Barcelona: *pòu* a València, Fraga i Boí (i també en el Rosselló), *jòu* a València i a diverses localitats pallareses (però *jòu* a Mallorca, Barcelona i altres pobles del Pallars), *ròure* a València, Benavarre, Boí i Vall d'Àneu (però *ròure* a Barcelona, etc.), **to** a València,³³ Alcoi, Boí i Pallars, però **to** a Barcelona i Mallorca; *sal-mòrra* a València, *gòrra* en el Pallars, *pòr* o *pòu* a València, Balears i Rosselló però *pór* a Barcelona, etc.,³⁴ *òsso* per 'ós' a la Vall de Boí, la pronúncia més generalitzada és **to**ssa, però a Igualada diuen *la Tòssa* (de Montbui), igual a Boí, mentre a Cerdanya i Andorra anomenen *la Tòsa* la gran muntanya que domina Alp i altres diversos cims (si bé ací ja és un mot diferent, participi del verb *tóndre*, a causa de la gran testa calba d'aquell massís); *sota* té *o* oberta en el Rosselló. A desgrat d'aquestes petites diferències locals, la igualtat de l'àrea geogràfica del canvi que ens interessa és gairebé constant.

Quant a la seva antiguitat, és més difícil de donar precisions, però de tota manera ha d'ésser molt considerable, car els casos de rima oberta en l'*Espill* de Jaume Roig són generals en els mots *brossa, com, coure, flor, got, hora, moll, nom, olla, plora, prou, soca, sol* adj. i m., i *vora*, representats la major

33. *Tova* rimant amb *nova* ja en J. ROIG, 11534.

34. Ço que potser està en relació amb l'antiga forma *paor*, on la *o* no era inicial. En alguns punts la *a* pogué perdre's abans que en els altres. Així en el Maresme pronuncien *por* amb *-r* sensible, la qual cosa indica que allí el mot esdevingué monosil·làbic més aviat que en el català central.

part d'ells per molts exemples.³⁵ El valor del testimoni de Jaume Roig és força gran, car reposa en un examen detingut i crític de totes les rimes en *e* i en *o* dels seus 13.000 i tants versos, i d'aquest estudi resulta que Roig rimava d'acord amb l'actual pronunciació valenciana. És veritat que, usant un vers curtíssim i de rima contínua, el poeta es veié obligat a permetre's algunes llicències; tanmateix el nombre d'aquestes és reduït, car entre 3.700 rimes examinades en *e* i en *o* solament són falses 90 (o sigui poc més d'un dos per cent). En les obres en vers de Bernat Metge hi ha també tres exemples de l'adjectiu *sol*, dos del substantiu *sol* i un de *plora*, tots ells amb *o* oberta, mentre que *prou* rima amb *o* tancada (com avui a Cerdanya i gran part del Principat) : també el valor d'aquest testimoni és considerable, car Metge rima escrupolosament d'acord amb la pronúncia moderna del català oriental (o potser del mallorquí, punt que les seves rimes no decideixen), i entre 700 rimes en *e* i *o*, els seus versos no en contenen cap de falsa, llevat únicament un cas de *paor* rimant amb *cor* (i encara això podria explicar-se per l'actual pronúncia oberta mallorquina, valenciana i rossellonesa).³⁶ En canvi és dubtós que signifiqui res la manca de testimonis del canvi en poetes anteriors. Eiximenis cita una vegada un vers on *plor* rima amb *dolor* (*ENC*, VI, 116), però és natural, car Eiximenis era gironí. Ja és més notable que no hi hagi o no hi hagi a penes testimonis del canvi en els mallorquins Ramon Llull i Anselm Turmeda. Però Turmeda era un versificador totalment inescrupolós, que intercala contínuament assonants entre els seus consonants i confon enterament els tres timbres de la *e* mallorquina : el fet que Turmeda apareix en la rima de tres cibles la paraula *flor* amb mots que tenen *o* tancada, no és, doncs, una prova concloent que en el seu temps Mallorca romanagués encara fidel a la pronúncia etimològica. Quant a Ramon Llull, cal advertir que rima quasi perfectament a la provençal, sense tenir en compte les alteracions que el català ha fet sofrir a les *ee* tòniques, i atenent-se en canvi a les alteracions que la llengua dels trobadors (però no el català) va fer sofrir a la *o* i a la *e* obertes davant nasal;³⁷ no té, doncs, gaire valor el

35. Versos 5862; 8673, 9947, 11393; 2963, 8323, 12473, 13879, 8525; 2407, 4981, 5423, 8683, 4833, 8995; 14415; 1361, 2555, 4783, 5957, 8755, 9809, 9903, 10063, 3629, 6359, 6539; 4749; 4417, 5807, 10345, 11083, 267, 287; 1771, 14815; 447, 1561, 3361, 5117, 5737, 7561, 8055, 8983, 11423, 3629, 4833, 6539, 8995; 221; 15262; 933, 5445, 8063, 8949, 10203, 10679, 14547; 587, 1803, 3185, 8503, 11557, 15527; 6359. Les úniques excepcions són un ex. de *flor* (11337) contra sis de *flor* i quatre d'*hora* (889, 2697, 7901, 11483) contra onze d'*hora*.

36. Els exs. citats es troben a les pàgs. 44, 89, 99; 54, 65; 50; 60; i 90; de l'ed. *ENC*, vol. X.

37. Solament en el *Concili*, escrit a les darreries de la seva vida, registrem en Llull un bon nombre de rimes falses (tant des del punt de vista occità com català) i d'assonàncies intercalades en consonàncies. Ja abans, en el pròleg dels *Cent Noms de Déu*, va declarar haver prescindit de la igualtat rigorosa en el nombre de síl·labes «per ço que mellor matèria puscam posar-hi». És, doncs, evident que Llull en els seus últims temps

fet que faci rimar amb *o* tancada el mot *plor* deu vegades i el mot *pro* (o sigui *prou*) quatre vegades més; Lull s'atén en aquests casos a l'ús occitànic, mentre que ja podria tenir més valor l'únic cas de rima de *plor* amb *mor* que trobem en la *Medicina de Pecat*, i sobretot els dos de *sol* adjectiu i substantiu amb *vøl* i *døl*, que registrem en el *Concili*.³⁸

Per acabar convé traçar bé els límits del fenomen dintre el lèxic català. Que està limitat a la posició en síl·laba inicial és cosa clara. No hi ha alteracions de la *ø* en síl·laba final o interna, si doncs no es tracta d'evidents influències analògiques o de tractaments erudits (p. ex., *espòs* és paraula mig-sàvia, i si alguns diuen *farigòla* en lloc del *farigòla* etimològic és a causa de la freqüència molt més gran d'aquella terminació). Però d'altra banda no s'ha de creure que quan la *ø* es troba en la primera síl·laba del mot sofreixi l'obertura en tots els casos. Els de conservació, com *llosc*, *fosc*, *tosc*, *born*, *forn*, *torn*, *llom*, *plom*, *tomb*, etc., són encara més nombrosos que els del canvi. Sense haver procedit a un recompte exhaustiu trobo la *ø* conservada en unes 80 paraules, contra 30 o 35 que l'han alterada. És possible trobar una norma que distingeixi els dos grups de mots? Potser sí, però no és fàcil. Hi ha força casos de canvi en els mots acabats en *-a*, la qual cosa recorda les condicions portugueses, però deu ésser casual, car també n'hi ha bastants en els mots de terminació masculina (com *plor*, *flor*, *nom*, *sol*, *roig*, *coure*, etc.), i els mots en *-a* que conserven el vocalisme primitiu són també nombrosos (*forca*, *sopa*, *copa*, *topa*, *ronya*, *coma*, *tomba*, *porra*, *sorra*, *borra*, *coca*, mall. *rota*, etc.). Més aviat m'inclinaria a creure que, com en les alteracions de la *ø* oberta llatina, hi hagué certes combinacions consonàntiques que impediren el canvi: potser no és casual la circumstància que gairebé tots els mots on la *o* va seguida d'un grup de consonants hagin conservat el timbre tancat; úniques excepcions serien els femenins *crosta*, *brosta*, *volva*, *borla* i el masculí *sostre* (aquest podria eliminar-se tenint en compte que és postverbal; la *ø* de *borla* té una àrea molt reduïda, puix que és estranya a València i les Balears, i és possible que el mot sigui un manlleu; els casos de *crosta*, *brosta* i *sostre* poden fer grup a part, pel caràcter líquid de la *s*, i el de *volva* a causa de la influència obridora de la *l*).

Els mots on la *o* va seguida d'una geminada llatina, avui diferent de la simple (*bony*, *ronya*, *cony*, *boll*, *poll*, *toll*, *torre*, *córrer*, *borra*, *porro*, *porra*, *sorra*, *cós*, *bossa*), semblen conservar sempre el timbre primitiu; el mateix cal dir de la seqüència d'una nasal (*front*, *fons*, *llom*, *plom*, *coma*), i en situació intermèdia resten els casos d'oclusiva llatina geminada, on hi ha exemples de canvi i d'alteració. La conservació en els mots on la *ø* anava seguida d'una consonant

estengué el seu menyspreu pel vil art de joglaria a les estretes regles que aquest imposava, i que ell mateix havia observat correctament en obres seves més juvenívoles.

38. ENC, 51.103, 129. 424.

llatina simple és bastant rara (només *llop*, *llot*, *tou*, *jou*, *pou*; els dos primers potser a causa de la *ll*, els altres a causa de la *u*). Resten evidentment alguns detalls a estudiar.

III

CI- EN LLOC DE CE-

És sabut que el català modern té una *s* de matís fortament palatal. És probable, però, que aquest matís antigament fos més accentuat en la *c* que en la *s*. Car es nota que una *e* etimològica (o una *ī* breu llatina, que és el mateix) es canvia sistemàticament en *i*, solament darrera una *c*, però no quan va precedida de cap altra consonant. Heus ací els exemples : *cirera* del llat. CERASEA, *ciment* de CAEMENTUM, *cigonya* de CICONIA (que tenia *ī* breu, cf. port. *cegonha*, fr. ant. *ceogne*), *cigró* o *ciuró* de CĪCERONEM (cf. oc. ant. *cezer* o *cezeron*), *cistell* o *cistella* diminutius de CISTA, amb *ī* (cf. cast. *cesta*, it. *cesta*), *civada* derivat de CĪBARE (cf. cast. *cevada*), *cigala* (CĪCADA amb *ī* breu, cf. port. *cegarrega*), *cimbell* (alteració de CŸMBĀLUM per canvi de sufix, cf. fr. ant. i oc. ant. *cembel*), mall. *cibolla* nom de planta 'Asphodelus fistulosus' (equivalent del cast. *cebolla*, llat. CEPULLA), *cipella* o *xipella* 'espècie d'esclop' diminutiu de CĪPPUS (> *cep*), *cisalla* CAESALIA, *cisell* CAESSELLUM; *calcigar* CALCĪCARE ens prova que no és una llei fonètica limitada a la posició inicial. També és probable que així s'expliqui *sitrell*, històricament escrit amb *c*, com a mot d'origen aràbic, i diminutiu de *setra* (*setrill* és metàtesi nascuda en el derivat *setrilleres* < *sitrelleres*, àrab *satl*). D'altres exemples són menys segurs.¹ En llengua d'oc sembla produir-se el mateix fenomen, almenys en part dels dialectes : *cigonha*, *civada*, *cigala*, *cistela*, *cirieisa* (al costat de *cerieisa*), *ciboulo*, *caucigà*, *acipà*, *cisouiros*, *cisampa* (= lion. *cesampa*), *cigudo* CĪCŪTA amb *ī* breu (en gascó *ceguda* per dissimilació),² *eissidar* o *reissidar* de EXCĪTARE (*cezeron* pot ésser degut a l'analogia del rizotònic *cézer*). En alguns casos el canvi no es produeix, per raons particulars : *encepegar* i *cepat*

1. *Simolsa* ve de CIMUSSA, la *ī* del qual figura com a breu en els diccionaris llatins, però com que el mot no apareix mai en vers i l'etimologia en llatí es problemàtica, té molt poc fonament aquesta quantitat. *Cisterna* correspon a CISTERNA amb *ī* breu, però la *i* del fr. *citerne* i la *é* del cast. *cisterna* els denuncien com a cultismes, i el mateix pot ésser en català. Notem que la *i* del cast. *cimiento* i *cigüena* obeeix a una altra causa, la metafonía causada pel diftong següent (com en *cirueta* o en *viruela*); no està explicada la *i* del cast. *cigarra*, potser és forma d'influència mossàrab, com el seu sinònim *chicharra*. De tota manera la *ī* de CĪCADA està assegurada per diversos hexàmetres clàssics («...resonant arbüstā cĪcādis»).

2. Alguns diccionaris registren un cat. *ceguda* (?), que no sé on s'usa ni d'on l'han tret. Potser de la *Flora* de Costa, que ho dona com a mot de la Vall d'Aran, és a dir, gascó i no català. És veritat que a Andorra hi ha el poble de *Cegudet*. Potser alguna comarca catalana va ésser refractària al canvi de *ce-* en *ci-*.

són deguts a la influència del primitiu *cep*, *celler* a la de *cella* CELLA, *celar* a la del present *cela*, *cementiri* a la dissimilació, *Celoni* o *Celdoni* serà mig-savi. Si ens fixem en casos com *cervell*, *cerfull*, *cervesa*, *cercar*, *Cerdanya*, deduirem que una *r* implosiva, que sempre tendeix a obrir la vocal anterior, degué impedir el canvi; *Ceret* enfront de *cirera* sembla presentar un tractament dialectal; *centella* i *senalla* (que sembla venir de CENACULUM, veg. l'article *cenacho* del meu DCEC) semblen indicar que una *n* següent produïa els mateixos efectes. Naturalment, *cenyir* és degut a la dissimilació, però de seguida que aquesta causa desapareix, intervé novament el canvi, d'on *cinyell*.

Notem, en canvi, que la mateixa alteració no es produeix darrera una *s* etimològica: car sempre s'ha dit *segur*, *segon*, *següent*, *sedàs*, *serè*, *segell*, *senar*, *sencer*, *seixanta*, etc. Però avui en dia, que ja no existeix diferència entre la *s* i la *c*, i aquella és tan palatal com aquesta, sentim als catalans de Lleida estenent el canvi a aquesta posició i dient *sirà*, *siroll* (de *seroll* = *soroll*), *sinyor*, etc. En català oriental aquesta extensió ha esdevingut impossible, perquè les *ee* àtones, pronunciades *ɛ*, tenen un so massa obert ja, i massa poc palatal, per a poder convertir-se en *i*.

L'antiguitat del fenomen és molt reculada, car *civada* es troba ja en un conveni atorgat cap a 1075 pel vescomte de Castellnou. (RBC, VII, 12). Per acabar observaré que els romanistes han ignorat completament aquesta llei fonètica. La idea de Wartburg (FEW, II, 660 i 666), que els oc. *civada* i *cigonha* tinguin la *i* per cultisme, és estranya tractant-se de paraules de tal significat. Rohlf's (ASNSL, CLXXVII, 63) en protesta amb molta raó, però no és més encertada la seva forma de concebre el fenomen, vist que compara aquests mots amb els cast. *ciruela*, *Sigüenza*, *simiente*, *igual*, deguts a una metafonia que ací no podia produir-se, o els relaciona amb els it. *cilie-gia*, *cicerchia*, *cinghiale*, etc., car és sabut que a Toscana es converteix en *i* tota E pretònica.

IV

FINALS GENUÏNES EN -O

Els casos de -o àtona en mots autènticament catalans poden distribuir-se en els grups següents:

I. Darrera *r*: *carro*, *farro*, *ferro*, *verro*, *gerro*, *cerro*, *morro*, *porro*, *modorro*, *folro*, el sufix augmentatiu *-arro*, diversos mots dialectals com el cerdà *arro* 'agre', Aitona *gabarro* (peix que es pesca en el Segre), cat. occid. *sierro* 'xerri', etc. En aquests casos el cat. antic coneix també formes en -e, però avui aquestes formes a penes subsisteixen en algun recó de Ribagorça, i en tots els altres dialectes trobem -o, sense excepcions, àdhuc quan en llatí hi havia

-E: *verro* VERREM, *farro* FARREM (és veritat que l'italià diu també *verro* i *farro*, però és sabut que aquesta llengua confon sovint els mots en -o i en -e, a causa de la identitat dels plurals). Quant a l'únic femení que existeix amb aquestes condicions, TURRIM, el seu testimoni, en no presentar formes en -o, no és plenament demostratiu, car són molts els parlars que diuen *torra*.

2. Quan la vocal final va precedida d'un grup de consonants que exigeix vocal de suport, en la llengua antiga trobem gairebé únicament -e. Però quan la vocal tònica del mot és una o o una u, la -e final tendeix a canviar-se en -o. Això és constant des dels monuments més antics en els casos següents: SŪBĒRUM > *suure > *suro*, MAURUM > *maure > *more > *moro*, TAURUM > *taure > *tore > *toro*. No és possible de dubtar del caràcter genuí d'aquests últims mots (el primer ni tan sols existeix en castellà), per tal com en català antic no hi ha cap sinònim de *toro*, i perquè tant aquest com *moro* apareixen en autors del segle XIII nets de tota influència castellana.¹ És veritat que hi ha una contradicció entre el tractament d'aquestes dues paraules i el de AURUM i LAURUM (pel que fa a *falcó sor*, del germ. SAUR, té menys valor, car essent germanisme pot haver vingut de França), que donen *or* i *llor*, però aquest mateix desacord existeix en els parlars meridionals de la llengua d'oc — *maure*, *taure*, contra *aur* i *laur* —, i sigui quina es vulgui l'explicació que es doni del problema, no afectarà el punt que ens interessa, és a dir, que la -o de *moro* i *toro* és una -e de suport alterada per la influència de la vocal tònica; es podria pensar en un tractament diferent de -os i de -u, tenint en compte que *or* i *llor* (que designa solament l'espècie, car cada un dels arbres s'anomena *llorer*) no s'usen mai en plural, nombre d'ús freqüentíssim en els altres dos, però repeteixo que aquest punt no és essencial per a la qüestió que ara interessa.

En d'altres mots els exemples de -o apareixen ja a l'Edat Mitjana, però en concurrència amb formes en -e: *cuïro* CORIUM al costat de *cuïre* i *cuïr*, *monjo* al costat de *monge*, *nostro* i *vostro* al costat de *nostre* i *vostre*. En el cas dels possessius, la variant en -o hagué d'ésser prou antiga, encara que l'altra hagi triomfat finalment en la llengua literària, per a donar naixença

1. És inútil de citar exemples de *moro*, que abunda tant a tots els autors medievals des de la Crònica de Jaume I. *Toro* ja figura en Muntaner (cap. 296); Aguiló en cita un exemple de Francesc Alegre s. v. *feréstec*; els següents estan assegurats pel metre o per la rima: «viu un bel fet de mameluchs e moros | ab Cathalans y altra gent que hi havia, | valents, ardits, forts, que's mostraven *toros*», poesia de Francesc Ferrer escrita l'any 1444 i publ. per Nicolau d'Olwer, *EUC*, XII, 385; «en casa mia | si no hi junyien | o no corrien | *toros* per festa; | cascuna sesta...», Jaume Roig, vers 2822, un altre exemple en el vers 6732. És un prejudici absolutament infundat de creure que *brau* (que com a substantiu és mot purament comarcal i de data recent) sigui «més català» que *toro*. La idea que aquest (usat sobretot per pastors i gent de llenguatge pur) sigui un castellanisme, és absurda, car no es coneix altre representant de TAURUS en català, mot que s'ha conservat a totes les llengües romàniques.

a les formes analògiques *nòstron* i *vòstron* (segles XV-XVI), segons el model de *mon/mos*, *ton/tos* i *son/sos*, i partint dels plurals *nostros*, *vostros*.

En d'altres casos la forma en *-o* apareix en època tardana i només ha aconseguit imposar-se en parlars de tipus oriental (cat. oriental, rossellonès i balear) : *rotllo*, *motllo*, *porxo*. Finalment, d'altres, a desgrat d'ésser corrents a Barcelona, han restat vulgars i els rebutja la llengua literària, però és evident que no són castellanismes, entre altres raons perquè quasi cap d'ells no té una forma semblant a la castellana : *bronzó*, *sostro*, *cotxo*, *onclo*, *llustro*, *luxo*, *colzo* (si al costat de *polze* no es troba un **polzo* és perquè aquest mot no s'usa popularment). En *home* i *cove* la variant *homo*, *covo*, ha romàs confinada a les Balears, potser perquè allà els plurals analògics *homes*, *coves*, són més antics que en el Continent, on *hòmens*, *còvens*, resistirien més temps, com encara viuen en català occidental i valencià.

És evident que formes com *motllo*, *rotllo*, *bronzó*, *llustro*, *cotxo*, etc., no poden tenir *-o* per influència castellana, perquè les formes castellanques corresponents terminen en *-e*. Però la història del fenomen en català, fins i tot segons les dades filològiques, demostra que si no hi ha influència castellana tampoc no hi ha conservació paral·lela : car d'una banda consta pels textos que *cuire* és anterior a *cuiro*, *nostre* a *nostro*, *moile* i *rotle* a *motllo* i *rotllo* i successivament, i d'altra banda tot indica que en els casos restants també hi hagué primerament *-e* i després *-o*. N'hi ha almenys un en què la *-o* prové d'una *-E* llatina : *turo* 'travertí, espècie de pedra tosca', que, passant per **tuḡre* procedeix de **TŪFĒREM* (veg. *BDC*, XX, 330-2).²

Estudiant el conjunt del vocalisme àton català es veu fins a quin punt és lògic que la *-e* vagi sofrir l'assimilació d'una *o* o una *u* tòniques, i s'obté, per tant, una confirmació que el català primitiu devia pronunciar *-e* en tots aquests casos, *-e* que solament en el transcurs dels temps va anar essent reemplaçada progressivament per *-o*. La *e* pretònica s'ha convertit en *o* davant una *o* de la síl·laba tònica en passar del català antic al modern (*AILUC*, III, 146-7); si avui diem *rodó* no és pas perquè hàgim conservat intacta la primera vocal de ROTUNDUS, mentre les altres llengües romàniques la substituïen per *e*, puix que el català antic deia *redon*, sinó perquè la llengua moderna (si bé no el català occidental ni el valencià que, com en el cas de *-ó-e*, s'han mostrat una mica refractaris) ha canviat no solament *redo(n)* en *rodó*, sinó també *fenoll* FENUCULUM en *fonoll*, *genoll* en *jonoll*, *ferroll* FERRUCULUM en *forroll*, *teixó* en *toixó*, VALLIS FECUNDA en *Vallfogona*. Una *e* postònica interna passa a *o* quan la síl·laba tònica conté una *o*: *escórpóra* SCORPAENA

2. Cf. el nom de lloc andorrà *Tuvira*, d'un **TŪFĒRĒA* que respecte de *turo* està en la mateixa relació que *rovira* ROBĒRĒA al costat de *roure*; i el masculí corresponent *Tuir*, vila rossellonesa renomada per la seva terrissa, fabricada sens dubte amb pedra tosca i materials anàlegs.

(σκόρπαινα), *pólvara* PULVERA, *tòfona* < *tòfera < *TOFĀRA (dialectal en llatí, en lloc de *TŪBER*, *BDC*, XIX, 37-38). Una *e* pretònica que segueixi una *o* o *u* anteriors es canvia en *o*: *TURRICELLA* > **Torre(z)ella* > *Torroella*, *es-morteir* (tipus verbal en *-eir* = oc. *-ezir*) > *esmortoir* (vulgar a Barcelona), *succeir* > *barc. sucçoir, musteir* 'mustigar' > *mustoir*, *Cornedell(a)* (diminutiu de *CORNETUM* 'bosc de corners') en *Cornudell(a)*; i una evolució anàloga constatem si la *e* precedeix i la *o* àtona segueix: *HIRUNDELLA > *eronella* > *oro-nella*, llevat si hi ha metàtesi recíproca com en *oreneta* o *forrellat*. En una llengua d'aquestes tendències era, doncs, fatal que *rotlle* es canviés en *rotllo* o *cuire* en *cuiro*.

3. Darrera *RV* o *LV* la vocal final és generalment *-o*, des del català antic, per bé que de vegades es trobin d'altres solucions: *-rf*, *-r*, *-ul*. En el segle XIII es troben ja alguns casos de primera persona del present d'indicatiu en *-u* en verbs com *ABSOLVERE*,³ i en autors ben arcaics i absolutament lliures de tota ingerència castellana la forma més corrent és ja *cervo*, *servo* i *salvo*, o bé *cervu*, *servu*, *salvu*: «e seràs *servu* e catiu de perdurables trebayls» (Llull, *Doctrina Pueril*, ed. Gili, 21); *servos* (*ibid.*, 172); «los saygs... sien francs e no *servus*» (*Costums de Tortosa*, 26); «*salvu* que no port a terra de sarrayns, armes, ne mercaderies vedades en Dret» (*ibid.*, 49); «los dits comandataris... ho deven retre e donar a aquells qui la comanda hauran feta, *salvo* lo lur maltret» (*Consolat de Mar*, cap. 168); «si algun mercader... moria... quel Cònsol ab pròmens mercaders degan pendre los bens e les coses de aquell defunt, e quen degan fer inventari, e que sia més en loch *salvo* per als amichs del mort» (*ibid.*, 210); «aparec-li que havia corns aytan grans com un *cervo*» (Eiximenis, *Regiment de la Cosa Pública*, 116; *íd.*, *Regiment*, 30; *III del Crestià* [*ENC*, VI], 51, 137), i vegeu molts més exemples de *cervo* en Ramon Llull, Auziàs, *Costums de Tortosa* i altres en Aguiló, Alcover i Balari. Ja he dit que aquesta solució fonètica no és l'única, i de vegades es troben *saul* i *serf* o *ser*, però crec que menys sovint, i en el cas de *cervo* la forma amb *-o* es pot qualificar de general;⁴ els mallorquins diuen avui *cero*, simplificació de *cervo*, i forma evidentment autòctona i ja documentada en el segle XIV; en els altres parlars populars regna *cervo*; quan a la forma *cérvol*, no és més que una grafia (o pronúncia) inversa, una ultracorrecció, causada per mots

3. «Io A. Br. juge... *absolvu* la ecclesia ja dita de Organyà de totes despeses e condeme la dita Pereta en totes despeses», doc. de 1250; «lo davant dit R. de Gedes... de tot en tot *absolvu* et al R. a les despeses que a feites per raó del pleid codemna lo dit Domingo», altre doc. d'Organyà, de 1252, tots dos publicats per Miret i Sans, 1.ª *Congrés Intern. de la Ll. Cat.*, 524 i 525.

4. Una forma *cerf* sols apareix en Costa i Llobera, que la va crear artificialment, i en un text del segle XIV, mal editat a la revista «Catalana» i suspecte d'haver estat «ultracatalanitzat». Del plural *cers* solament conec un exemple en el *Libre de l'Orde de Cayleria*, citat per Aguiló.

com *llombrígol*, *Cristòfol*, que vulgarment es pronuncien sense *-l*, i no pas més respectable que *ninxol*, *tífols*, etc. Els diccionaris anteriors a Bulbena no coneixen altra forma que *cervo*, i en literatura no conec de *cérvol* cap exemple anterior a Verdaguer, a qui es deu, ho sospito, l'èxit d'aquesta variant i del femení analògic *cérvola*.

4. En la llengua moderna existeixen en la pronunciació casos enganyosos de *-o*. És a dir casos en què la *-o* representa un grup amb consonant o un diftong. El més conegut és el cas de *-ol* pronunciat *'o* o més exactament *'u*. Gairebé pertot es pronuncia *llombrigo*, i no es tracta de cap *-u* llatina conservada, sinó de la final *-ol* de *llombrígol*, com ho prova no solament la llengua antiga, sinó l'oc. *emborigol* UMBILĪCŪLUM. En el mateix nivell podem posar *conco* 'solter vell', hipocorístic per duplicació del cat. ant. (av)óncol 'oncle', tal com el fr. *tante* ho és de *ante* AMĪTA o el familiar *iaia* de AVIA; cf. occità antic *conca* 'tia'. En la toponímia es freqüent: *Campdèvanol* pronunciat *Campdèvano*, etc. D'una reacció exagerada contra aquest vulgarisme ha sortit *cérvol*, i això s'ha convertit en un procediment per a catalanitzar certs manlleus: it. *nicchio* > cat. *ninxol*, it. *pondo* > cat. *pòndol* 'pes (moral)', 'càrrega', mossàr. *pando* (com en cast., de PANDUS) > Serra de *Pàndols* (Gandesà); la gent vulgar diu fins i tot *tífols* per *tífus*.

La terminació àtona *'eu* tendeix a convertir-se en *-o*: *nedo* 'pastura reservada' de l'antic *nèdeu* NITIDUM, i és fet freqüent en la toponímia: *Torrent Pudo* PUTIDUM, *el Rèbo(l)* < cat. ant. *rèbeu* 'ràpid, impetuós', que sembla resultar d'un encreuament de RAPIDUS amb RIGIDUS (cat. ant. *règeu*, de significat semblant, fr. *roide*, etc.). La terminació pre-romana *-ĀBIS* està sovint representada per *-o* en lloc de *'eu*. Els pobles d'Andorra *Canillo* i *Ordino* són *Canillave* i *Ordinavi* a l'Acta de Consagració de la Seu d'Urgell (839) i *Ordíneu*, *Canillou*, etc., en documents un poc posteriors; el nom de la Vall d'*Àneu* sona vulgarment *Ano*. Ací haurem d'afegir el del poble de *Bono* (Alta Ribagorça), dit *Bónnobe* en un document de 978 (Serrano y Sanz, *Noticias Hist. del Condado de Ribagorza*, 397). El riu *Aro*, que desemboca prop de Palamós, era antigament *Àreu* (veg. el nomenclàtor històric d'Alsius).

5. La *-o* apareix com a conservació de la *-u* llatina o pre-romana, àdhuc fora dels casos ja especificats, en els territoris que avui parlen català, però que parlaren un altre llenguatge fins part de la segona meitat de l'Edat Mitjana. És el cas, per una part, del Pallars Sobirà, i en terres gascones la Vall d'Aran ocupa una posició anàloga: en el *BDC*, XXIII, 260, vaig reunir els exemples de Cardós i Vall Ferrera, però noms com *Baladredo*, *Airoto*, *Tesso*, *Monestero*, *Estany Gento*, *Avellanos*, *Corronco*, *Cierco*, *Aneto*, són freqüents a tota la zona de les valls d'Àneu, Espot, Cabdella, Bosia, Boí i Barravés, i per la Vall d'Aran, *Pujolo*, *Estanyo*, *Soberado*, *Portiero* i anàlegs s'estenen

fins a les Bordes (ja no des de Bossost en avall).⁵ És la zona mateixa on es troben altres fenòmens fonètics no catalans (-E i -N conservades, grups Lĭ i Nĭ no palatalitzats, Ě no canviada en *i* davant palatal), ço que pot explicar-se admetent que aquestes valls dels Pirineus centrals no van ésser romanitzades o catalanitzades fins a una data no gaire anterior a l'any 1000.

D'altra banda, un conjunt de fets anàleg constatem a les terres del migjorn. No solament en el País Valencià i l'Arxipèlag Balear, sinó també a l'extrem sud del Principat, comprenent-hi senceres les comarques del Montsià, Baix Ebre, Terra Alta, Ribera i Priorat,⁶ fins a la ratlla que forma la partió entre els vessants de l'Ebre i dels seus afluents directes per una banda, i els del Segre, el Francolí i el Mediterrani per l'altre.

En el País Valencià els exemples abunden tant, que a penes fa falta recordar-los. Sobretot a la toponímia (*Museros, Xaraco, Aiello, Roterós, Tollos, Muro*, etc.), però no hi manquen apel·latius; en vaig recollir uns quants en el *BDC*, XXIV, 21, n. 3, i se n'hi podrien afegir molts més.⁷ Per a Mallorca em bastarà alludir a noms de lloc tan coneguts com *Muro, Campos* i els nombrosos *Porto-* (*Portopí, Portocolom* i l'exemple doble *Portocristo*). Parlaré més detingudament del cas del Baix Ebre, perquè és molt menys conegut i perquè marca el límit septentrional del fenomen. El mateix nom local del riu, que allí és *Ebro* i no *Ebre*, com a la resta de Catalunya, ens en dóna un exemple, car no hem de creure que aquella gent vagi pendre dels aragonesos el nom de llur principal accident geogràfic. Els de les muntanyes més altes

5. Cap exemple en els territoris situats més al sud ni a l'est. *Ràmiu* a Andorra és un cas completament isolat, que tindrà alguna explicació particular. Potser ve de *Ràmiu cf. *Ōrrius* de HORREOS, i a Andorra mateix *càbiro* 'cabiró' = cast. *cabrio*.

6. Potser ja no hi ha res a la banda de Lleida i Reus, o en tot cas és molt rar; solament *Caberos* i *los Mujados* en el terme de la Granja d'Escarp, ja tocant a la Ribera; *Plana de Muntano* a Seròs sospito que serà un nom de persona modern, perquè els noms antics en aquestes terres rarament van precedits d'un apel·latiu; *Covampigo* a Sarroca de Segre pot sortir de *l'ol*; *Vinjaro*, tocant a Lleida, no té res de romànic, es l'ár. *Ibn Hārūn*, amb un trasllat de l'accent que és de llei en àrab vulgar (cf. el port. *Faro*, que té el mateix origen). Tinc recollida tota la toponímia viva des d'Aitona fins a Almatret i fins a la Pobla de Cérvoles, i no hi ha res més, en contrast amb l'abundor de la Ribera de l'Ebre. Amb tot, la reconquesta de Lleida i la de Tortosa van ésser simultànies. Però en el reialme de Lleida els mossàrabs devien parlar un romanç sensiblement igual al català; en el de Tortosa, en canvi, ja devien abundar els trets aberrants.

7. Com *edros* 'ers'. No seria improbable suposar que l'adjectiu *fondo, fonda*, que difícilment pot ésser un veritable castellanisme atesa la seva *f-* i el seu caràcter enterament valencià en els parlars moderns, sigui un mossarabisme generalitzat per influència valenciana, car si no m'enganyo apareix per primera vegada en el *Tirant* (cap. 334 i 461, ed. Riquer, 928 i 1180, comprovat a l'ed. prínceps). L'aportació valenciana i mossàrab al català comú és molt més considerable del que se sol creure: a ella es deuen mots tan importants com *garbell, tanda, fotja* i probablement *punxar* (ja *Tirant*, cap. 148) i *punxó* (el tractament *ɾɿ > x* és mossàrab), i en part el sufix *-aire* («*Mélanges M. Roques*», IV, 33, n. 12). Podrien tenir també una arrel mossàrab els hipocorístics valencians en *-o* (*Nelo, Ximo*, etc.) i el cat. ant. *pago* 'paó', que designa un ocell d'origen meridional.

del país són *Caro* (punt culminant dels Ports de Tortosa o Beseit), la Creu de *Santos* (el de la Serra de Cardó) i la Serra de *Pàndo(l)s* (PANDOS 'corbats', arag. *pando* 'collada'); els habitants de Flix es diuen *flixancos*. No manquen alguns apellatius: 'braç de riu' és *galatxo*, 'penyal isolat' *tormo* (encara que aquest s'usa també a Aragó, no crec pas que sigui un aragonesisme, car aquest i el mot precedent estan extraordinàriament arrelats i estesos en la toponímia), 'esquer per a agafar animals en un parany' *atxevo* CIBUM (sentit a Margalef, per a la *tx* veg. més avall), 'borboll d'aigua' *gallo* (Capçanes); *dugo* 'duc (ocell)' surt dels límits marcats, car l'he sentit fins a Aitona, i encara que *dugo* és més general (així, p. ex., a la Morera), a Capçanes i els Guiamets vaig sentir *dúgol* (-ol secundari?). I sobretot hi ha una quantitat innombrable de noms de lloc.⁸

6. L'explicació dels plurals en -os no ha estat fàcil de trobar. Jo tampoc no crec (com no ho creien Alcover, *BDLIC*, I, 426-32 i tants d'altres) que siguin deguts a una influència castellana o aragonesa. Però tampoc no poden donar-se com a cosa que es comprèn sola i no necessita explicació, car estan en aparent contradicció amb els caràcters generals de la fonètica catalana. Em bastarà remetre a *AILUC*, III, 162-3 i nota, on vaig demostrar

8. *Cantagallo* cim damunt Cornudella; *Serra d'Almos*, poble agregat a Tivissa; *lo Cepiello* (CIPPICELLUM), en el terme de Vinebre; *lo Focarillo*, *l'Omo*, *lo Canadello*, *lo Prenno* en el d'Ascó; *los Roianos* en el de Miravet i un altre en el de Móra; *Seco* a Miravet; *los Merlos* a Rasquera; *los Sòtos*, *los Illos*, *los Barrancos*, *los Fornos* a Benissanet; *lo Botxo* a Garcia. Ja és més dubtós que siguin antics *lo Colitxo* a Marçà, *Barranc del Xanxo* a Capçanes, *Munte-santo* a Ascó i *Muti-santo* al Pinell, *Salt del Gono* al Pinell, *los Cante-ricos* a Miravet (car -ic no és corrent a la comarca). Per completar el quadre serà bo de reunir exemples dels altres fenòmens fonètics no catalans que es noten a la comarca. D'-E conservada, ultra els ja citats i dubtosos *Munte-santo*, solament veig *Valli-plana* al Pinell (comparable als *Vallibona* i *Vallivana* de la comarca Morellana) i potser *Carla-res* a Roquetes (si és CASTELLARES, però s'haurà d'estudiar la variant *Carla-des* i veure si -ares no ve de -ARIAS, com podrien suggerir-ho *Caro* — relacionable amb el cat. *quer* i el basc (k)arri 'roca' — i *Juvara* de Tivissa o Vandellòs, cf. *Jovera* a Cabassers). $\acute{c} > tx$ en el citat *atxevo*, en *catxap* (= cast. *gazapo*, però *catxap* arriba molt al nord, almenys fins a la ratlla Aitona - les Borges), en la *Fòtx* nom de la cèlebre caverna de Tivissa i d'un barranc de Garcia (el mateix on hi ha la *cova del Micolau*) *FOCEM en lloc de FAUCEM (freqüent com a nom de coves en la forma *la Feu* o *la Fou* a la resta del Principat, àdhuc en el Priorat: *la Fou* barranc i deu a Capçanes), en *munxell de MONTICELLUS (*lo Munxelló* a Vilanova d'Escorbalbou i, amb canvis de sufix, els apel·latius *munxerull* i *munxona*, tots dos 'turó', sentits respectivament a Vinebre i a la Vilella Baixa), en *enxunxir-se* (Vimbof) 'ensopir-se' < *ensonxir-se (si ve de IN-SOMN-ICIRE, cf. *deixondir* DE-EX-SOMN-ICIRE), *lo Fanguitxer* a Vinebre (= cat. *fanguisser*), *carbixol* 'carbonitja' (Rasquera), *el Colitxo*, *la Funxinxella* barranc d'Ascó (potser de *Fontinxella FONTICELLA o FONTANICELLA); *Cabrafeixet* (Rasquera), que és evidentment CAPRIFICETUM, indica que la $\acute{c}$ intervocàlica donava -x- mentre que -tx- era el resultat de la $\acute{c}$ recolzada u del grup *cj*, cf. val. *carraixet* CARICETUM. Conservació de sordes intervocàliques en *sabòca*, com diuen a Aitona per *saboga*, i en dos exemples de col·lectius en -ĒTA: *Coll de la Teixeta* entre Porrera i Alforja, i l'apel·latiu *aubereita* (la Vilella Baixa) o *aubireta* (Ulldemolins), oït amb el sentit d' 'albereda' a dos pobles del Priorat, mentre que a Maials ja hi ha un lloc dit *l'Aubareda*. Trec tots aquests materials de les meves enquestes per a l'*Onomasticon Cataloniae*.

que històricament es deuen a l'assimilació en mots com *corsos* < *corses*, *rossos* < *rosses*, *orgullosos* < *orgulloses*, d'on s'estengué després la nova desinència masculina als altres mots com *francesos* o *nassos*, per la necessitat de distingir entre el masculí i el femení.

7. Sol considerar-se un fet indubtable l'origen castellà de la desinència *-o* de la primera persona del singular del present d'indicatiu, pròpia dels dialectes del Principat i el Maestrat. Però aquesta qüestió ha estat estudiada amb extraordinària lleugeresa. Un primer motiu de dubte greu, que amb prou feines s'ha tingut en compte: no s'explica que la desinència castellana aconseguís triomfar absolutament en tots els parlars del Principat, fins els més recòndits i arcaïtzants, i en la part més muntanyosa del Maestrat, i no arribés ni a pendre peu en els altres dialectes valencians, molt més exposats a la influència castellana i incomparablement més castellanitzats. Però sobretot ningú no ha alludit tan sols, fins ara, a una dada capital del problema, és a saber: aquesta desinència *-o*, en quasi tot el territori de la llengua on apareix, té un altre valor; ultra l'indicatiu, caracteritza tot el singular i la tercera persona del plural del present de subjuntiu. La llengua més refinada de Barcelona rebutja com a bàrbars i rurals aquests subjuntius (car també l'imperfet de subjuntiu termina sovint en *-o* en aquests parlars), i seguint la consigna de Barcelona eviten les formes subjuntives en *-o* els centres urbans com Girona, Vic, Manresa, Tarragona, Reus, Lleida i Tortosa. Però això no impedeix que siguin generals o gairebé generals en tot el domini català occidental (vegeu la *Flexió verbal en els dialectes catalans* de Moll), i que se'n trobin rastres esparsos més o menys pertot en el territori oriental, més sotmès a la influència aclaparadora de Barcelona: a Blanes i en general a la Costa Brava, al Berguedà i al Cardener i a totes les comarques dependents de Manresa, a la Baixa Segarra cap a Santa Coloma de Queralt i Montblanc, per la banda de les Guïlleries i d'Olot, etc.; a totes aquestes comarques n'he apuntat exemples. Pel sud la *-o* subjuntiva abraça de ple el Maestrat fins al mateix límit de la primera d'indicatiu en *-o* (aquestes dades són independents de les d'En Moll i recollides personalment, però hi estan d'acord).

Aquesta àrea geogràfica coincideix quasi del tot amb la de la primera persona d'indicatiu en *-o*, amb l'excepció que Barcelona i la zona immediata, amb els nuclis dispersos sotmesos a la seva dictadura lingüística, rebutgen el subjuntiu en *-o*. En alguns punts aquest subjuntiu solament apareix en els verbs de la primera conjugació (que era l'estat de coses originari), i els de la segona i la tercera romanen fidels al vell subjuntiu en *-a*; situació paral·lela a la que presentaven en la meua infància les persones de la vella generació barcelonina en usar solament el subjuntiu en *-i* a la primera conjugació, i les formes en *-a* a la segona i tercera. Però com a Barcelona, la tendència recent ha estat a unificar la desinència del present

de subjuntiu generalitzant la pròpia de la primera a les altres conjugacions.

Resulta, doncs, que el que es va produir en el segle XVI no és que la desinència *-o* substituís la desinència *-e* en la primera del singular del present d'indicatiu, sinó que en la llengua popular *-o* va substituir *-e* en totes les formes verbals que acabaven així: primera del singular del present d'indicatiu, i de més a més tot el present de subjuntiu, llevat de la primera i la segona del plural. És evident que una tal substitució solament pogué produir-se d'una manera mecànica i fonètica. Els verbs el radical dels quals presentava les característiques fonètiques indicades ací en els apartats primer, segon i tercer, havien de canviar la *-e* de les formes indicades en una *-o*, i això tant en el present de subjuntiu com en el d'indicatiu. Al costat d'*entre* 'entro' i 'entri', *cant* o *cante*, *pens* o *pense*, i molts més verbs, en nombre preponderant, es devia dir en un cert nombre de casos *erro* 'erro' i 'erri', *mostro*, *salvo* (cf. les formes com *absolou* citades a l'apartat tercer). Aquestes formes en *-o*, que es trobaven en minoria, potser no haurien tingut èxit si no hagués concorregut en català oriental una circumstància que mancava a València, on en efecte no han sobreviscut.⁹ En català oriental la primera persona *entre* es confon en la pronunciació amb la tercera persona *entra*. El mateix passa en català occidental, per una altra raó, perquè ací tota A postònica interna, àdhuc la de la terminació llatina *-AT*, es va canviar en *-e*: *INTRAT* > *entre* (però *entra* *INTRA*, imperatiu), mentre que el valencià diu *ell entra* enfront de *jo entre* *INTRO*. Les formes en *-o* tenien l'avantatge de desfer aquesta ambigüïtat, greu en una llengua que no sol usar pronoms subjectes per acompanyar el verb, i per això la llengua les devia preferir i anà estenent-les progressivament a tots els verbs. El balear i l'alguerès sortiren del pas d'una altra manera, generalitzant les formes sense desinència i dient *entr*, *parl*, etc., el mateix que *am* o *cant*. Al català del Principat ja se li havia tancat aquesta porta, car l'estudi de la llengua del segle XV ens mostra que en tot el Continent les formes en *-e* ja s'havien generalitzat a tots els verbs. A la influència dels tipus subjuntius i indicatius *erro*, *mostro*, *salvo*, degué sumar-se la dels tipus *confiu*, *llou*, *conreu*, *menyspreu*, també indicatius i subjuntius, on la *-u* provenia d'una *D* o *TI*, tipus aviat estès a d'altres verbs en hiatus (*enviu*, *recreu*), formes totes elles que passaven fàcilment a *confio*, *envio*, *conreo*, etc. Originàriament la desinència *-o* es formà, doncs, dins del català. On

9. Pogué haver-n'hi en altre temps, car abunden en sant Vicenç Ferrer però el cas de *dono* que NONELL (*Anàl. Morf.*, 48) cita del *Tirant* deu ésser una errada de l'ed. Aguiló, car Riquer (1214) imprimeix ací (com pertot en aquesta novel·la) *done*. Caldrà també verificar en edicions més segures els exemples de *recomano*, que Nonell cita en un doc. de 1404 (o és tret aquest de l'Arxiu mateix?), i els de *rendu* i *volo* (?) que cita ALCOVER (*BDLIC*, I, 432) d'un romanç del segle XIII, publicat en edició no fidedigna. Pel que fa a València és natural que tals formes vagin ésser sempre molt més rares que enlloc, puix que en aquelles terres es diu *redó* i no *rodó*, *fenoll* i no *fonoll*, *motle* i no *motllo*, etc.

comença la influència forastera és en la repulsió del subjuntiu en *-o*, condemnat com a «antigramatical» per Barcelona, encara que en realitat solament fos contrari a la gramàtica llatina, castellana i italiana. Perquè, sense perdre de vista el castellà, no hem de desdenyar la part de la influència italiana,¹⁰ quan es tracta de la llengua dels segles xv i xvi, i sobretot hem de creure que el model llatí degué tenir una part encara més decisiva en un fet degut a preocupacions de gramàtics; són els mestres, en efecte, els qui degueren rebutjar les formes del tipus de *que ell canto*, contràries al llatí, i és llur autoritat, reforçada encara pel model castellà, la que aconseguí desterrar-les finalment del parlar popular de Barcelona i altres nuclis urbans.¹¹

8. Fins ací tots els casos de *-o* analitzats són estrictament genuïns (i àdhuc literaris i correctes, si llevem els subjuntius en *-o* i una part dels casos reunits en el § 2). Però aquest conjunt no podia deixar de crear la consciència que la final *-o* no era enterament estrangera al català, i d'esmussar així en la llengua moderna la resistència contra les imitacions de la *-o* castellana (o italiana o llatina). Em limitaré ara a exemples que es troben en el límit entre l'estrangerisme i el fons castís.¹²

D'una banda és sabut que el català antic (potser tant o més per influència italiana que per tal de conservar una forma més pròxima al model clàssic) adaptava en *-o* els noms propis llatins en *-us* o en *-um*, dient *Mànlio*, *Pompeio*, *Públio*, tan sovint com les formes més catalanitzades. Entre aquests casos podem posar, en qualitat de forma mig-sàvia, el nom de fonts *Domingo* — que aquesta i no *Domènec* és la forma més corrent a l'Edat Mitjana —, encara que pogué ajudar-hi la fama de *Santo Domingo de Silos*. I també algun apellatiu com *ànimo*, tan afavorit de Joanot Martorell i molts altres.

Hi ha després els estrangerismes que ja han pres carta de naturalesa, però que han mantingut tenaçment la *-o*, de vegades fins avui. Així *coixo*, general fins al segle xv, i que denuncia la seva provenença castellana no sols

10. Algun cas com *jo parlo* es troba efectivament en el llenguatge fortament italianitzant de la traducció de la *Divina Comèdia* per Andreu Febrer, en el segle xv (*Purg.*, v, 67).

11. El treball d'A. Par sobre la *-o* de l'indicatiu (*AOR* III, 169-176), sostenint l'origen castellà, arriba a conclusions errades, com ho són en gran part els seus fonaments (són falsos molts dels suposats castellanismes del *Curial* i el *Tirant*; *enviar* va ésser sempre verb popular i molt usual, del qual el Dicc. Alcover dona molts exemples des de mitjan segle XIII). Interessa, en canvi, la seva documentació, força abundant, on veiem que els primers exemples segurs no són anteriors a 1565. L'aparició, però, de diversos exemples en el quatrecentista Andreu Febrer, encara que obeeixi a una influència italiana, no s'explicaria si la desinència innovadora *-o* no hagués tingut ja cert curs en la llengua vulgar, si bé rebutjada encara pel llenguatge escrit i el de la gent culta.

12. Per evitar tot equivoc no serà de massa de dir que les formes analitzades a continuació ja no em semblen recomanables en la llengua literària, amb algunes excepcions que ja es poden deduir d'una lectura atenta: em refereixo a *viuda*, *-o*, *catúfol*, *rinxol*, i fins a cert punt *vitxo*, *romesco*, *lloro*, *mico*, *gerro*, *Domingo*.

amb la -o sinó també amb la conservació de la ò tònica davant x (pertany a la família de *cuixa*). Fins avui continua dient-se *barato*, *casco*, i solament la llengua literària procura imposar *barat* i *caso*, bastant artificiosos encara per molt assimilats que estiguin ja aquests castellanismes. En d'altres, com *lloro* o *mico* es respecta la vocal final. I l'it. *riccio* ha arribat a la nacionalització de tipus popular *rinxol* (com en els casos del § 4). No sé d'on ve *romesco*, i aquest i *misto* 'llumí' (contra l'ús del qual en el llenguatge oral i familiar es mostren massa severos els puristes) pogueren néixer també espontàniament en català per un procés semblant al de *llosco* o bé *ósso*.

En diversos vulgarismes la -o té molt poc o gens d'influència castellana i es deu més aviat a una extensió de la o del plural. Per exemple, *ósso*, molt estès al costat de *ós*, i degut a la gran freqüència del plural *óssos*. Així m'explicaria la generalització popular de *manso* (idea que es prestava poc a imitacions forasteres), i encara més els masculins *llosco* i *flasco*, que així com així no tenen model castellà (veg. el que he dit ja de *misto* i *romesco*). *Bitxo* 'coralet' (que escrivim malament amb b-) té una formació més complexa però purament indígena; es tracta d'un terme importat del País Valencià, on es fan més forts que enlloc: allí s'anomenen *vits* o *vitets*, nom impúdic (VĚCTEM) que alludeix com *coralet* al fort color vermell; però a la banda de Castelló *vits* es pronuncia com *vitx*, d'ací l'afegiment d'una nova desinència de plural en *vitxos*, d'on s'extragué més tard el singular *vitxo*. D'altra banda el llenguatge popular forma en -os el plural dels noms en -f (*tufos*, *bafos*), d'on secundàriament singulars vulgars com *rebufo* 'miquel', i *cadufo*, i d'ací finalment el tan estès *catúfol*.

Oposicions com la de *monjo*/*monja*, i el cas freqüent de *francesos*/*franceses*, *famosos*/*famoses*, creen ben aviat la consciència que -o podia servir, en el català més pur, per a formar masculins clarament diferents dels femenins. S'hi afegí el cas més complex de *viudo*. Antigament es digué *vidu*, *vido* o *viso* (segle XIII: *AILUC*, III, 211) de VIDU(US); el femení més corrent en el llenguatge genuí era, en canvi, *viuda*, sortit de l'hereditari *viuva*, que venia regularment de VIDUA segons ens ho mostren HEDERA > *heura* i MINUA > *minva* (*viuva* i *vilva* són freqüents en Lull i en arcaics documents mallorquins, veg. Aguiló, encara que els editors solen imprimir malament *vilua), i al costat de *viuva* per llatinisme introduïren *vidua* els juristes: per combinació de les dues formes resultà *viuda*, ja molt freqüent i àdhuc predominant a l'Edat Mitjana,¹³ i general avui dia (la restauració del llatinisme *vidua*, preconitzada pels «puristes» a ultrança, ni és motivada ni té probabilitats d'èxit). Segons el model de *viuda* el masculí — com a tal menys freqüent en aquest cas — canvià *vido* en *viudo*, que tampoc no és castellanisme. Però

13. Des del segle XIII: *Costums de Tortosa* (ed. Oliver, 77, i d'altres passatges), *Corbatxo* (BDLIC, XVII, 120), *Consoiat de Mar* (ed. Moliné, 215), Eiximenis (*Doctrina*

sumant-se a aquests casos el model del castellà, el llenguatge popular modern ha creat masculins neològics, aquests rebutjats amb raó per la llengua literària : com el substantiu *dido* en lloc de *didot*, o adjectius com *cego*, *manco*, *corbo*, *calbo*, generals en el parlar popular de Barcelona i moltes altres bandes. En un cas com *gerro*, tret de *gerra*, degué ajudar-hi la consciència del caràcter genuí dels mots en *-rro*.

L'existència de *folro* al costat de *folrar*, *motllo* i *emmotllar*, *suro* i *surar*, afavoria la creació de postverbals en *-o*, fomentada molt més pel model castellà. Un cas com *esguerro* 'cosa esguerrada, acte d'esguerrar una cosa' podia encara crear-se en català pur (a causa de *ferro* i anàlegs) però els altres difícilment haurien nascut sense la infiltració creixent de la llengua veïna. No obstant, i si bé encara no són nombroses, ja hi ha algunes creacions sense models castellans, que revelen una proliferació més o menys autòctona, com el generalitzat *esbarjo*, o *cap-rodo* 'rodament de cap', que se sent més a gent del nord-est.

La vida complexa del llenguatge actual ha acabat doncs per crear casos on les parts de l'acció forastera i del descabdellament espontani són sovint difícils de destriar.

V

CANVI DE C I T PALATALITZADES EN **d**, I DE **LD** I **L+Ç** EN **ɟl**

És sabut que la $c^{e:i}$ i el grup T_1 , que quan són intervocàlics donen sempre z en castellà antic i en la llengua dels trobadors, en català continuaren evolucionant fins a desaparèixer del tot. Això és almenys el que s'esdevé en posició pretònica, car després de l'accent el tractament més estès és canviar aquestes combinacions en *-s* sonora:¹ *DICENDO* > *dient*, *PRETIARE* > *prear*; però *ADVITIAT* > *avesa*, *-ITIA* > *-esa*. Tant davant l'accent com darrera, aquest tractament coincideix, en llengua d'oc i en català, amb el de la *-D-* intervocàlica : *obeir*, *oir*, *cruel* (oc. *obezir*, etc.), contra *alosa*, *llampresa*, *enclusa*, etc. Això suggereix ja la possibilitat que la $c^{e:i}$ i T_1 sonoritzades, abans d'arribar a zero o a *-s* sonora, passessin per l'etapa δ , entenent per aquest símbol de l'alfabet germànic un so com el de la *th* suau anglesa (de *these* o *scythe*) o el

Compendiosa 71, 122), *Curial* (*ENC*, I, 105; ed. Par, 1875, 11945, 15092, contra un *vidua* 8035), Jaume Roig (vv. 6869, 9421, 9359, 12805, assegurat sempre per la mesura del vers), i vegeu-ne d'altres d'I. de Villena i del *Tirant* en *BDLIC*, XI, 324-7, i en Aguiló, que en dona també de *viwa*. *Vilva* figura en Llull, *Meravelles*, *ENC*, III, 120 i el poble de *Vilves* és *Viduas* en docs. del s. XII. Avui àdhuc l'alguerès pronuncia *viura* (amb un masculí *viut*), *AOR*, V, 171; VII, 75. No cal dir que no és castellanisme a Sardenya, ni menys italianisme o sardisme, car són molt diferents les formes d'aquests idiomes.

1. Per a aquest cas i els seus detalls, veg. *AILUC*, III, 150, § 18.

de la *z* sonora castellana de *juzar* i mots anàlegs; so que, afeblint-se més, pogué desaparèixer del tot, o accentuant el seu matís sibilant pogué canviar-se en una *s* sonora. De fet un so semblant, com el de la *d* intervocàlica catalana, és el que tenen avui les combinacions intervocàliques *ceⁱ* i *tɿ* en dos grups de parlars gascons: els de la zona bordelesa i els d'una altra, fronterera del català, que comprèn la Vall d'Aran i les valls franceses de Comenge i Coserans; allí DICIMUS > **didēm**, VICINUS > **bedîn**, PRETIARE > **predá**, MALITIA > **malêda**, etc., igual que CREDIMUS > **kredēm**, VIDEMUS > **bedēm**, TAEDA > **têda**, però diferent de CASA > **káza**, AUSARE > **gaúzá** i anàlegs.²

És molt probable que l'estat del català primitiu, pel que fa al tractament de les sibilants i palatals assibilades, fos igual al del gascó comenger, i no és impossible que almenys en algunes seccions d'aquest domini lingüístic català-gascó la sorda corresponent (provinent de *ceⁱ* o *tɿ* inicials o recolzades i del grup *cɿ* en qualsevol posició) tingués també el so interdental sord *θ*, que avui conserva en el Baix Aragó, a Ribagorça i a la vall ariegesa de Vatmala,³ i que és normal actualment en el castellà d'Espanya. Sigui el que vulgui d'aquesta hipòtesi, en el que respecta la sonora no hi ha dubte que el català arcaic va passar per l'etapa *ð* < *ceⁱ*, *tɿ* després d'haver-la pronunciada *dz* i abans d'arribar a l'estat de coses modern, no solament en la posició

2. La -s- intervocàlica no es canvia en -**d**- en aquests parlars més que per dissimilació, quan la mateixa paraula ja conté una sibilant: CERESSEA > **serída**, IPSA PAUSA > **Sapóda**. Això recorda les condicions catalanes en què desapareix la -s- intervocàlica: INCISAMEN > **enciam**, ECCLESIA > **esgleia**, SPANOSIND > **Espaén**, BISACCIA > **beaces**, ABSCONSAS > **escoes**, SUSARA > **suara**, Ca(s)e(s)noves > **Cànoves**, espo(s)ali(c)i > **espoli** (que el dicc. Alcover confon a tort amb SPOLIUM, per al canvi d'accent, veg. BDC, XXII, 251), Castellldàsens > **Castellldans**; **Muncles**, llogaret del terme de Talau en el Conflent, ve segurament de MANSIUNCULAS, però les formes documentals **Manzunculas** de 950, **Mazunculas** de 985 i 1011, **Madunculas** de 1072, revelen que la -s- va dissimilar-se primer en *ð* (grafiada *z* o *d*) abans de desaparèixer; això precisament és el que hagué de passar en tots els casos de dissimilació com **enciam** o **esgleia**. Fora d'aquest cas la -s- en català no es perd més que dialectalment, i quasi únicament a Mallorca; en el Principat la pèrdua de la -s- sense dissimilació és sols dialectal i només es produeix en un petit nombre de mots on va acompanyada d'una *r* i és pretònica (**raor**, **roada**, **roella**, **reina**, al costat de les formes amb -s- conservada del català central; els altres casos que vaig reunir en «Misc. Fabra», 127, n. 3, són mots usats sobretot en plural, i per tant es prestaven a dissimilació, o contenen una *r*, o són molt locals, com l'empord. **fuell** i **ajuat**, l'urgellenc **Clua**). En tot cas és errònia l'opinió de MOLL (*Gram. Hist.*, § 112), que iguala el tractament de -s- al de -ç- i -tɿ- i creu general la pèrdua de la -s- pretònica, opinió desmentida per tants exemples com **rosegar**, **masegar**, **tisores**, **cisell**, **rosada**, **mesell**, **tresor**, **Besòs**, **Besalú**, **Besora**, **Baseia**, i per la inversemblança d'explicar per analogia molts exemples com **fusell**, **posar**, **pesar**, **usar**, **acusar**, **gosar**, **besar**, **Tosell**, **Toset**, etc.

3. Veg. SANCHIS GUARNER, *Notícia del habla de Aguaviva de Aragón*, RFE, XXXIII, 42-43; GRIERA, *La frontera catalano-aragonesa*; W. SCHÖNTHALER, *Die Mundart des Bethmale-Tales* (Tübingen 1937). Llavors el so *θ* seria molt més antic en català i gascó que en castellà, on neix solament en el segle XVII i no es consolida fins al XVIII (veg. els darrers treballs d'Amado Alonso), però posteriorment hauria desaparegut a quasi tot el territori d'aquelles llengües, segurament abans que es formés en aquesta, la qual cosa estaria d'acord amb el fet sovint observat que els fonemes joves mostren més capacitat de resistència.

intervocàlica, sinó també en final de mot, car solament així ens podem explicar, en aquesta última, el resultat definitiu **-u** : basta admetre que la **-ð** fou substituïda en fi de mot per la seva afí **-b** (com indicà Grammont en la recensió de la *Phon. Rouss.* de Fouché, *RLR*). Com que el punt de partida fou *dz* en tots els casos, és natural que els plecs consonàntics **-T's** o **-D's** segueixin el mateix camí, d'on *PEDIS UNGULA* > *peüingla* o *peülla* (= cast. *pezuña*), i anàlogament, tal con *DECEM* > *deð* > *deu* o *HEREDEM* > *hereu*, el llat. *AD SATIS* arribà a *assau* passant per *assadz* i *assað*, i les segones persones del plural com *CANTATIS* arribaren a *cantau* passant per *cantadz* i *cantað* (cf. arag. *cantaz*, *tenez*, *veniz*, amb interdental ensordida com la de l'arag. mod. *decir*, pronunciat antigament *dedzir*). Altrament l'etapa **ð** no és una mera hipòtesi, per molt segurament que es dedueixi del conjunt dels fets, sinó que està amplament documentada en els documents primerencs del català : les grafies com *pred* (*PRETIUM*), *ded* (*DECEM*), *vod* (*VOCEM*), *plader* (*PLACERE*), *leder* (*LICERE*), *maleda* (*MALITIA*) són molt corrents en els docs. dels segles X-XIII; n'hi haurà prou amb citar els freqüents *forteda* 'fortalesa' (docs. de 1131 i 1150, *RBC*, VII, 11, 14), *tenedone* 'tinença feudal' *TENITIONEM* (doc. de 1204, *Cartulari de Poblet*, 9), *lud* *LUCEM* en les *Vides de Sants* del segle XIII (*AILUC*, III, 150), i els molts exemples de la grafia **-id** en genitius germànics en **-ICI** que vaig reunir a la «Misc. Fabra», 114-26. D'altra banda, és sabut que aquest tractament de la palatal sonora ha restat amb caràcter definitiu en molts parlars lleonesos, des d'Extremadura, on és normal en totes les posicions (*Espinosa, Arcaïsmos Dialectales*) fins a Astúries i Cespedosa de Tormes, on solament es constata en posició postconsonàntica i en algun cas esporàdic : ast. *zardu*, *sardu*, *zarda* 'zarzo', *torrendu* 'torrezno', *surdir* 'surgir, salir a la superfície', cesp. *ardilla* 'arcilla', *jardo* 'zarzo', *zurdir* 'zurcir', *las Urdes* *ULICES*, *quid(i)ás* 'quizás' (*RFE*, XV, 150) : en el darrer cas, únic intervocàlic, notem la coincidència amb les condicions gascones (*cerida* *CERESEA*, per dissimilació); però també degué haver-hi un focus paral·lel a l'extrem oriental del domini castellà, ja tocant al límit de la nostra llengua, puix que a Villena es diu *edir* per 'decir' (G. Soriano, *Vocabulario del Dialecto Murciano*, s. v.).

Altrament, i aquesta és l'observació nova que volia fer, el tractament **d** s'ha conservat fins al català modern en certes condicions especials. Per a això només calgué que la síncopa de la vocal precedent es produís solament en aquesta època, segles X-XIII, on la consonant es trobava en la fase **ð** del seu descabdellament històric; la consonant, trobant-se llavors recolzada en una altra consonant anterior, cessà la seva evolució i restà fins avui en la fase **d**. És, doncs, una qüestió de cronologia : si la síncopa és molt antiga, de data romana, llavors conservem fins avui una sorda **ç** (*puça* *PULICEM*, *començar* *COMINITIARE*, cas poc freqüent en català, molt freqüent en francès); si és ja medieval però encara molt antiga, anterior al segle X, tenim una **z**:

polze, onze, dotze, enze, sutze); si fins avui no hi ha síncopa, llavors la consonant desapareix : *plaer, coent, prear*, etc.; però en cas de síncopa tardana el català conserva la palatal assibilada en forma de *d*, coincidint així amb el gascó de Comenge i Vall d'Aran, i amb els parlars lleonesos : la coincidència amb l'asturià i el lleonès oriental és completa, car aquests, com el català, semblen tenir solament *d* darrera consonant. Heus ací els exemples catalans: VILLARICELLUM > *Vilardell*;⁴ SALICES 'salzes' > *Saldes*⁵ i el seu collectiu SALICĒTUM > *Saldet*;⁶ LUCRETIANUM > *Logrezà, amb metàtesi *Legorà > *Lligordà*;⁷ *l'Aldosa*, nom de dos llogarrets andorrans, deriva de ILCĒM, 'alzina', tal com *avetosa* o *pinosa* deriven d'*avet* i *pi*; GEORGIUS > *Jorzi* (forma normal en llengua d'oc, ajudada en català per la dissimilació) > *Jordi*.⁸ Tots aquests casos són de noms propis, però aquesta circumstància és casual, car d'una banda no manca algun exemple evident en el vocabulari apellatiu i l'evolució *ul* < *lz* bastant estesa, a què em referiré després, presuposa necessàriament l'intermedi *ld*. Però primerament citaré el verb usual *espaordir* (ja molt corrent a l'Edat Mitjana, Llull, Muntaner, B. Metge, etcètera), equivalent de l'oc. *espaorzir* i format amb el conegut sufix occitànic *-ezir* o *-zir* (*esclarzir, endurzir, escurzir*, etc., al costat del tipus més corrent

4. N'hi ha un a les Llosses, prop de Ripoll, anomenat *Villarcellum* l'any 982 (ABADAL, *Cat. Carolíngia*, II, 170. 23, 24), *Villarzello* el 984 i *Vilarzello* el 998 (BALARI, *Orig.*, 248). El llogaret de *Vilardell* agregat a Sant Celoni, s'esmenta en la forma «ecclesiae Villaricello... usque in rivo Tordaria» l'any 878 (*Esp. Sagr.*, XXIX, apènd. 13). Avui és molt comú el cognom *Vilardell* o *Vinardell*, i formes semblants degueren estendre's fins als parlars llenguadocians fronterers, car un dels nombrosos *Villarzel* del departament de l'Aude és citat en la forma *Vilardel* l'any 1212 i *Villardellum* el 1377 (SABARTHÈS, *Dict. Topogr.*, s. v.). A l'Edat Mitjana l'apellatiu VILLARICELLUM era encara més corrent: un *villaricello Carboniles* proper a Narbona se cita en un doc. de 815 (ABADAL, *Cat. Carolíngia*, II, 321.8, descompon erròniament *villari Cello, Carboniles*).

5. Poble del Berguedà anomenat *Sallices* el 839, *Salices* en el segle XII (BF, IX, 114), *Castello de Sauze* en dos docs. de 1171, *Salzes* el 1198 (*Cartul. de Poblet*, 302. II, 322. II, 301. II), *Saldas* el 1289, *Saldes* el 1293 i el 1394, *Salçes* el 1313, *Salzes* el 1137 (SERRA I VILARÓ, *Les Baronies de Pinós i Mataplana*, 92, 463, 31, 124, 135).

6. Agregat de l'ajuntament de Ventalló, Baix Empordà, anomenat *Salzeto* el 1052, 1058, 1064, 1225 i 1362, *Salzet* 1052 i 1064, *Sauleto* 1316 (ALSÍUS, *Nomencl.*, s. v.; BOTET, *Geogr. Gral. de Cat.*, prov. de Girona).

7. Agregat a Beuda (Garrotxa), citat *Lugurzano* el 971, *Lugarzano* 978, *Logordano* 1017, *Logurciano* i *Ligurciano* 1027, *Ligordanum* 1017 i 1362 (AEBISCHER, *Et. de Topon. Cat.*, 102, que renuncia a trobar una etimologia).

8. *Jordi* ja és usual en el segle XIII (*Costums de Tortosa*, 116), i del català va passar al campid. *Giordi*, *ASIS*, III, 390). En llengua d'oc aquesta forma s'usa a Tolosa, l'Aude, el Roergue i és popular en el Roine (VISNER, SABARTHÈS, MISTRAL, RONJAT, *Gramm. Ist.*, II, 253); en gascó del Gers ja l'usa Pè de Garròs l'any 1567 («Mél. Chabaneau», 294), a l'Aude es documenta el 1501 i en el segle XVII (SABARTHÈS, s. v. *St. Georges*). Formes semblants són la cast. septentrional *Santurde* (Burgos, Logroño, Álava, anomenat *Sancti Iurde* l'any 978; M. PIDAL, *Orig.* 241-3), *San Jorde* a Palència, i probablement la forma femenina assimilada *Dórdia*, nom d'una donzella gallega l'any 1240 (Garcia de Guilhade, ed. NOBILING, p. 35), mentre que avui a l'Alentejo s'usa la forma intermèdia *Jorze* (LEITE, *RL*, IV, 219).

emblanquezir, (*en*)*negrezir*, *verdezir*, etc.), que en català té normalment la forma *-eir* (*atapeir*, *empegueir*, *esmorteir*, *esblanqueir*, etc.), i en francès *-cir* (*durcir*, *noircir*, *obscurcir*).⁹ De formació semblant deu ésser *deixondir*, derivat de SOMNUM amb el prefix DE-EX- i la terminació *-(e)zir*; és un mot solament documentat en l'època moderna.¹⁰ STILLICIDIUM, que donà *estalzi*, nom del sutge en tot el català occidental, valencià i Camp de Tarragona, apareix en la forma *estaldí* (o amb canvi de sufix *estaldill*, *estaldinc*) a tota la zona de Vall Ferrera, Farrera, Andorra, Urgellet, Solsonès i arriba en aquesta forma fins a la Selva del Camp (*BDC*, XXIII, 289; *dicc. Alcover*). Finalment, seria lícit sospitar que la variant *barder* del mot *esbarzer*, usada a tot l'Empordà, Garrotxa i la Selva, obeís a la mateixa llei fonètica.¹¹

Com ja he anticipat, el grup *lz* apareix sovint representat en català per *ul*. Però per a comprendre bé aquesta evolució caldrà que tinguem ben en compte el tractament del grup originari LD. És freqüent que aquest no sofreixi en català cap alteració; n'hi haurà prou amb recordar la forma corrent dels mots com *faldà*, *balda*, *baldament*, *calda*, etc. Tanmateix en la mateixa zona espanyola on els grups MB i ND s'assimilen en *m* i *n*, Menéndez Pidal va demostrar ja fa temps que es produïa l'assimilació paral·lela de LD en *l-l*, ulteriorment simplificat o no en *l* senzilla: *Armillo*, *Bernallus*, *Fronille*, *sol-*

9. No existeix el sufix *-ITIRE* que han suposat alguns sense citar-ne proves inequívocues. No és estrany que en llengua d'oc es trobi també de vegades la variant *espaordir* al costat de la normal *espaorzir* (*Crozada dels Albigés*, *Breviari d'Amor*, etc.), car ja hem vist que la solució *d < c^e*, i no és enterament estranya als parlars llenguadocians i és normal en gascó. *Espaordir*, que jo sàpiga, solament apareix en un text llenguadocià, el *Philomena*, i com a variant manuscrita en dos autors, llenguadocià i gascó, Matfré Ermengaut de Beziers i Guiraut de Calansó (*LGRPh*, XXVII, 208; *RF*, XXII, 228).

10. I exclusivament català; tanmateix *renchounditich* «ragaiardi» s'usa a Couminac (Ariège), «Bouts dera Mountanho», XXIX, 68, parlar gascó on és normal *-d- < -c^e*. L'invers *enxunxit* 'ensopit', d'origen mossàrab (veg. l'article referent a la *-o* genuïna), sembla comprovar que *deixondit* ve de *deixonzit. Quant a la variant *deixondar*, té molta menys extensió, car és estranya a les Balears, en català oriental està també més localitzada, i jo solament l'he oïda en el present *deixonda*, la qual cosa fa pensar si nasqué com a forma no incoativa de *deixondir*; en tot cas *deixondar* ha d'ésser secundari.

11. Però es tracta d'una família complexa, en la qual és possible que s'hagin barrejat diversos ètimons. El mot sembla inseparable de *barda* 'cleda, tanca, andàs per al bestiar', que he sentit des de Bassegoda fins a Molló i Camprodon; em diuen que *bardera* és 'porta de cleda' a Ribes. I al costat d'això hi ha el comú *bardissa* 'matoll espès, especialment l'espínós', que ja es documenta en el segle XIV (TURMEDA, *Div. Mall.*, 132; *Glosses de Munic*, *RF*, XXIII, 243, n. 1; *embardissar*, J. ROIG, *Spill*, 13522), i que si té aquest significat en la llengua comuna, en el Maestrat significa «tancat o cloïssa d'un coral» (G. GIRONA) i en el Rosselló «fila d'arbusts, haie» («Misc. Fabra», 182). Ara bé, el cast. *barda* 'cerca de las fincas', ja documentat l'any 1092 (M. PIDAL, *Orig.*, 389), i també usual a l'Alentejo (*RL*, IV, 58), en el Bierzo i a Galícia és «seto vivos» (G. REY, CUVEIRO); a Céspedes, «especie de sauce que se usa para hacer cestas» (*RFE*, XV, 278), i a Santander és «zarzamora» (G. LOMAS). *Barditha* «haie d'épines», ja existeix en logudorès antic (*RILSL*, XLVI, 271). És improbable l'ètimon àr. *barda'a* 'albarda' (*REW*, *dicc. Alcover*), però també és insegura l'etimologia cèltica suggerida per GAMILLSCHEG (*ZRPh*, XLIII, 570-1), i tampoc no es pot assegurar que hi hagi relació amb el gasc. *barla*.

lada, i àdhuc *alcalles*, *mallat*, *Vallerrama*, etc. (*Orig.*, § 54.1). Ara bé, formes com *sollos SOLIDOS*, *Arnallus*, *Gomballus* i anàlogues són extraordinàriament freqüents en la nostra documentació primitiva, encara més que en la castellana i aragonesa, on també es troba *solos* per *SOLIDOS* (doc. de Sobrarbe de rogo, *Orig.*, pàg. 48 lín. 4, 5, 6, i *passim*). No obstant, les formes del tipus d'*Arnal*, encara que no inconegudes en la llengua moderna, són minoritàries.¹² Més corrent que això és que una vegada assimilat LD en *l-l* es produís una diferenciació que va canviar aquesta geminada en *ul*; és natural, puix que la *l* implosiva del català modern és molt més velar que la que comença síl·laba. Els exemples toponímics són nombrosos: *les Escaules* (agregat de Boadella, Alt Empordà) < *les Cauls*, anomenat *Calidas* o *ipsis Calidis* els anys 1002 i 1362 (Alsius); en el mateix terme hi ha una torrentera (una de les que degueren donar-li nom), dita *la Caula*, i a l'Escala hi ha la *Cova de la Caula*, mentre que en el terme de Vidreres es troba l'església rural de *Caulès*, ja citada *Caullesio* l'any 1362 (Alsius); del nom dels diversos *Caldes* hi ha una variant *Cauls*, freqüent a l'Edat Mitjana (Alcover); el poblet de *Palol Sabaldòria*, dependent de Vilafant (Empordà), s'anomena, segons d'altres, *la Baulòria* (*Nomenclàtor de Cat.*, de 1918) i duu el nom de *Palaciolo Çabaulòria* en un doc. de 1379 (Alsius).¹³ La pronúncia *ul* en lloc de *l-l* degué ésser tan popular en certes èpoques, que donava lloc a ultracorreccions, car la grafia *paralles* o *peralles* surt vuit o deu vegades amb el valor de 'paraules' en una carta de Ramon Folc de Cardona escrita el 1309 (*RHi*, XXXIV, 296-7); *sauló* (SABULONEM) s'ha convertit en *soldó*, nom d'una arenisca blanca a Vilafranca del Penedès (Aguiló), que he vist aplicat a una arenisca roja a Sant Quintí de Mediona i al Lloà (Priorat); *Roca-saldonera* és un indret en el terme de Sora (Osona). No cal dir que aquest fenomen, tan corrent en els noms propis, transcendí amplament al vocabulari apellatiu: *caulera* per 'caldera' és molt conegut en el català medieval (des del segle XIII: dicc. Alcover, i en les glosses de Munic, *RF*, XXIII, 249; cf. *callera*, a. 1129, *RBC*, VII, 13), i no ho són menys formes com *cauler*, *cauleró*, *Caulelles* i *Caulasses*, per a les quals es pot veure el mateix diccionari; a Mallorca són usals *baula* i *biuló* per *balda* i *balldó*.

12. Aquesta solució, en canvi, sembla ésser molt estesa en parlars gascons i llenguadocians: en aquells són molt corrents les formes con *Arnal* o *Arnalot*; a l'Aude trobem *Villalégut* (terme de Montréal), que era *Villaldegutum* el 1106, *Villalleguto* i *Villalegud* el 1163 (nom gòtic en *ALD-* i amb la mateixa terminació que *SISEBUTUS*, etc.), *Alibert*, cognom, i *Pechalibert*, llocs dels termes de Mazerolles i Montréal anomenats *Podium Aldeberti* l'any 1202, *P. Audeberti* el 1208, etc. (SABARTHÈS, *Dic. Top.*).

13. Sembla tractar-se d'un nom de persona germànic BALDU-WARI, el mateix que haurà donat el cognom i nom de pila *Baillori*, i el del llogaret de *la Baillòria* en el terme de Montnegre, dit també *Valldòria*. En aquests casos hi hagué primer influència de *Vall-*, i després el grup *-ll-* s'assimilà en *-ll-* (paral·lelament a LD > l-l), assimilació de la qual hi ha altres casos: *Valldossera*, prop del Montagut (Penedès), s'anomena popularment *Vall-llossera*.

Hi ha dos casos especials. Quan el grup **ul** es troba darrera una *o* o *u* àtones, les dues vocals posteriors sonen com una sola. D'ací els conegudíssims **OLDEGARIUS** > *Oleguer* (< *Ouleguer*) i **BISULDUNUM** > *Besoullú* > *Besolú* dissimilat en *Besalú*, del qual no valdrà la pena de tractar més documentadament, perquè ja s'ha fet molt sovint, si bé ningú fins ara no ha posat la seva evolució fonètica dintre el conjunt de què forma part. Però si el grup **-ul** ve a trobar-se en final de mot, la tendència catalana és a simplificar-lo omentent la *-l*, fonema extremament velar en aquesta posició: testimoni **PAULUS** > *Paul* > *Pau*. D'ací la forma catalana de **SOLIDUS** > *sou*, i una infinitat de noms germànics com *Arnau*, *Gombau*, *Arquimbau*, *Artau*, *Tubau*, etc.

Per acabar, arribem al tractament del grup *lz*. Si la *-z-* es pot convertir en *-d-* darrera **L** (**SALICES** > *Saldes*) i si *ld* passa a **ul**, és clar que *lz* pot arribar al mateix resultat. De fet és ben conegut que en lloc de *salze* es diu *saule* en un ample territori que va des de la Vall de Ribes fins a Pineda, en el Maresme (**BLLC**, X, 27), comprnent la Garrotxa, Osona i les Guilleries, i que en lloc d'*alzina* es pronuncia *aulina* en el mateix domini. De més a més hi ha el col·lectiu de tipus arcaic *aulet* 'alzinar', que és corrent com a apellatiu a totes les Guilleries i la Selva, i que he sentit amb aquest valor fins al Montnegre; ja es documenta l'any 1551 (Alcover) i l'han usat com a mot corrent diversos escriptors renaixentistes del nord-est.¹⁴ Des d'antic ha intrigat la forma d'aquest mot: Spitzer va tractar-ne sense èxit a les seves *Katalanische Etymologien*, Meyer-Lübke (**REW**¹, 4264) l'explicava per un ***ILICTUM** hipotètic, si bé perfectament possible, però que no donava compte de la síl·laba *au-*; Montoliu (**BDC**, V, 34, n. 2), notant el parallelisme amb *aulina*, ja s'adonà que es tractava d'**ILICETUM**, i creia erròniament que l'evolució havia estat **ILI(C)ETUM** > *elet, alterat per influència d'*om* i *olivera*, però el fet és que la suposada forma bàsica *olet no apareix enlloc; finalment, Moll (**AOR**, II, 62), seguit per Meyer-Lübke a la seva segona edició, suprimí l'article ***ILICTUM** i confirmà **ILICETUM**, però reconeixent que no sabia explicar l'evolució fonètica. L'explicació que acabo de donar és evident i no pot oferir cap dubte.¹⁵

JOAN COROMINES

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
The University of Chicago

14. *Aulets i rauredes*, BERTRANA, *Proses Bàrbares*, 73; *aulets i pinedes*, RUYRA, *Pinya de Rosa*, II, 88.

15. El nom del poble d'*Aulàs* en el Ribagorça pot ésser paral·lelament un col·lectiu en *-ARES*. Hi ha també el femení *Auleda* (viu a les Guilleries, segons Aguiló, i corrent com a cognom). Pel que fa a *Sauleda* i *Saulet*, no sempre és possible de decidir si vénen de **SALICETUM**, *-A*, o de **IPSUM ILICETUM**.